

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
БАКАЛАВР

на тему: «**Вацлав Гавел (1936-2011 рр.): драматург, дисидент, президент**»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
6.020302 – історія
Сухорукова Ю. В.

Керівник: к.і.н., доц.
Страшнюк С. Ю.

Рецензент: к.і.н., доц.
Коваленко Т. М.

Харків-2022

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Письменник-дисидент в умовах комуністичного режиму	11
1.1. Становлення особистості: від дитинства до «Празької весни»	11
1.2. Драматург у період «нормалізації»	24
Розділ II. Державна та політична діяльність після «Оксамитової революції»	33
2.1. Президентство Вацлава Гавела	33
2.2. Правозахисна та творча активність після 2003 р.....	46
Висновок	52
Список джерел та літератури	56
Резюме	63

Вступ

Життя кожної людини – багатогранне та специфічне; неможливо розглядати роль індивідуума в соціумі та його вплив на перебіг історії без всебічного аналізу біографії – від самих її початків, коли закладалися морально-ціннісні засади особистості. Різниця лише в тому, наскільки вагомий внесок в історію зробила та чи інша персона. Розгляду в нашому дослідженні підлягає людина, котра відіграла значну роль в житті чеського та словацького народів і світовій драматургії – Вацлав Гавел.

Актуальність дипломної роботи обумовлюється кількома чинниками. Насамперед, творчий доробок драматурга залишає по собі багато приводів для роздумів й на сьогодні. Йдеться не лише про опис окремих сюжетів із буденного життя громадян підрадянської Чехословаччини (до прикладу, бюрократичного апарату, створення нової мови, абсолютної та непохитної прихильності комуністичній владі тощо), але й про такі серйозні теми, як цензура, культ особи та заборона опозиції. На жаль, вищезазначені проблеми і зараз знаходять відгомін в багатьох країнах, що обрали авторитарний або тоталітарний шлях розвитку. Про необхідність переходу до демократичного устрою в багатьох державах світу свідчить премія ім. Вацлава Гавела, заснована 2013 р. Її лауреатами здебільшого стають правозахисники, активісти та опозиціонери з країн, де питання захисту прав людини стоїть досить гостро: Росії, Саудівської Аравії, Білорусі, Туреччини тощо.

По-друге, в житті дисидента громадянська та творча діяльність були нерозривно пов'язані між собою. П'єси драматурга стали інструментом, завдяки якому він зміг висловити свою політичну позицію; водночас його твори стали каталізатором несприйняття комуністичної дійсності та протестом проти існуючого репресивного режиму КПЧ. Засобів для самовираження в сучасному світі стає все більше, але й число випадків, коли за критичні висловлювання на адресу влади карають людей, позбавляючи їх волі, прямопропорційно зростає.

Таким чином, можемо провести паралель із сучасним становищем у світі, поділеному на авторитарні та демократичні держави, та добою Вацлава Гавела, яка чітко поділяється на два етапи, й стверджувати: ця проблема досі залишається нагальною. Проте як тоді, так і на сьогодні, навіть в межах тоталітарних систем залишаються громадяни, котрі не бояться висловлювати свою позицію. Водночас люди, що з допомогою творчості та мистецтва демонструють непокору уряду, безумовно впливають на припинення його існування загалом.

Об'єктом дослідження є біографія Вацлава Гавела – чеського драматурга-інтелектуала, дисидента, та президента. **Предмет дослідження** – процес становлення особистості та розвиток письменника, його політичний та творчий доробок.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1936 р., коли народився майбутній президент, до 2011 р., коли він пішов із життя. **Територіальні межі** включають в себе землі Чехословаччини, переважно у кордонах, що були визнані після Другої світової війни, та незалежної Чехії з 1993 р.

Досліджувана персоналія почала викликати жвавий інтерес у дослідників ще в 1960-1970-х рр., що було зумовлено активною суспільно-політичною діяльністю Вацлава Гавела. Найбільш поширеними в цей період стають праці радянських істориків та політологів, котрі критикували постать нонконформіста-дисидента. Через те, що його світогляд відрізнявся від загальноприйнятих за «реального соціалізму» положень, його не наділяли жодними позитивними характеристиками, тож ці роботи не можна назвати об'єктивними. Окрім упереджених висновків стосовно Вацлава Гавела, викривлено та однобоко подавалась інформація стосовно значущих подій в історії ЧССР, зокрема – «Празької весни» 1968 р. Вважалося, що цей феномен

був спровокований діяльністю західних спецслужб і компартійних опортуністів, та призвів до кризового становища в країні¹.

Важливим етапом в історіографії стали 1990-ті рр., коли дослідники в своїх публікаціях почали давати іншу оцінку ключовим явищам в чеській історії, насамперед критиці піддавався режим «нормалізації». Однією з найпоказовіших робіт цього часу стала збірка наукових праць та документів «Метаморфози «Празької весни»», котру видав В. Пречан та яка мала об'єктивний, аналітично-оціночний характер. Вчених, що брали участь в створенні збірки, зацікавила не лише постать дисидента, але й революція загалом: її причини, діяльність опозиції, створення Хартії-77 тощо. Для праць цього періоду характерна відсутність суб'єктивізму, тож більшість публікацій, що були залучені для написання дипломної роботи, відноситься до цього періоду.

Літературу, використану в дослідженні, можна розподілити на дві умовні групи. До першої розподілені роботи, присвячені історії ЧССР, окремим її подіям та сферам. Переважну більшість публікацій цієї групи відносимо до іноземної історіографії. До прикладу, стан культури в ЧССР висвітлювала С. О. Шерлаїмова. У її монографії «Література «Празької весни»: до та після»² аналізується ситуація в письменницькому середовищі протягом 1960-1980-х рр., а також творчий доробок Вацлава Гавела.

Не менш важливим є вивчення опозиційного руху та дисидентства в Чехії. Стаття Е. Г. Задорожнюк «Дисидентський рух в Чехословаччині: ключова ідея та форми реалізації»³, до прикладу, розкриває цю тему, описуючи і передумови його зародження, і головні вияви та акції протесту. При дослідженні цього питання також допомогла її монографія «Від краху Празької весни до тріумфу «оксамитової» революції. З історії опозиційного руху в

¹ Мелешенко Т. В. Історіографічні дослідження постаті Вацлава Гавела та суспільно-політичного життя Чехословаччини. *Література та культура Полісся. Історичні науки*. Ніжин, 2015. № 79. С. 192.

² Шерлаїмова С. А. *Литература «Пражской весны»: до и после* : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 195.

³ Задорожнюк Э. А. *Диссидентское движение в Чехословакии: ключевая идея и формы реализации*. *Środkowoeuropejskie studia polityczne*. 2010. № 3. С. 47-77.

Чехословаччині (серпень 1968 — листопад 1989 р.)»¹, котра повною мірою розкриває цей бік чеської історії.

До першої групи також варто залучити загальні роботи, котрі охоплюють період 1936-2011 рр. Серед таких виокремимо колективну працю Інституту слов'янознавства РАН «Чехія та Словаччина в ХХ столітті: нариси історії»², що здебільшого присвячена політичному життю ЧССР та значно менше висвітлює питання культурної сфери.

До другої групи варто віднести статті та монографії, що відображають біографію письменника; так само цю групу теж можна розподілити на іноземні та українські публікації. Серед публікацій першої підгрупи варто виокремити роботу К. Рокамори «Акти мужності»³. В публікації детально надається інформація про Вацлава Гавела від 1951 р. до 2003 р., його становлення та діяльність, однак період від його народження до 1951 р. не висвітлений. Варто зазначити, що цей час суттєво позначився на майбутньому світогляді дисидента, тож недоліком цієї роботи можна вважати відсутність опису дитинства та становлення особистості майбутнього драматурга та президента.

Наступною роботою, що відноситься до цього блоку, є «Вацлав Гавел та Оксамитова революція» американського історика Дж. Симинквича⁴, де стисло надана інформація про життєвий шлях дисидента від народження до 1993 р., коли той став першим Президентом незалежної Чехії. Монографія подає комплексний аналіз творчої, політичної та громадянської діяльності дисидента/президента на тлі подій, що відбувалися у чехословацькій державі. Публікацію Дж. Кіна «Вацлав Гавел: Політична трагедія в шести актах»⁵ теж певною мірою можна назвати біографічною, хоча автор акцентує увагу саме на політичному доробку дисидента. Варто зазначити, що наявна інформація є

¹ Задорожнюк Э. Г. От крушения Пражской весны к триумфу "бархатной" революции. Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 — ноябрь 1989 г.) : монография. Москва : "Индрик", 2008. 440 с.

² Чехия и Словакия в ХХ веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 558 с.

³ Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 512.

⁴ Symynkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. Parsippany, New Jersey: Dillon Press, 1995. P. 184.

⁵ Keane J. Václav Havel: A Political Tragedy in Six Acts. New York: Basic Books, 2000. P. 544.

однією з найбільш детальних на сьогодні та підкріплених розлогою джерельною базою.

Серед українських робіт до другого блоку варто віднести статті Т. Мелешенко¹, І. Мочарник², О. Підлущького³, однак найбільш інформативною є публікація С. Віднянського «Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі»⁴. Персоналії надається комплексна характеристика як політику та письменнику, зважаючи на історичне тло.

Таким чином, досліджувана тема розкривається в іноземній та вітчизняній історіографії, однак комплексне вивчення постаті Вацлава Гавела майже не зустрічається; автори переважно фокусуються на одній із сторін його діяльності.

Джерельну базу дослідження складає ряд матеріалів офіційного та особового походження, а також культурний доробок драматурга. До останньої групи належать його численні п'єси, статті в газетах, «Листи Ользі» тощо. Завдяки ним можна прослідкувати не лише розвиток культури, альтернативної за змістом та духом панівній соцреалістичній, але й спостерігати за настроями в суспільстві; відзначити важливі події, що відбулись в житті автора та всієї країни, й політичні тенденції, притаманні ЧССР того чи іншого періоду. Характерними для цієї групи джерел є критика існуючого устрою держави, невдоволення тоталітарним режимом та цензурою; трансляція страху, що охопив чеське суспільство.

До окремого блоку джерел відносимо документи опозиційних до КПЧ організацій: програмні документи, відкриті листи до влади, дискусійні статті про подальші напрямки розвитку ЧССР (зокрема після придушення «Празької

¹ Мелешенко Т. В. Історіографічні дослідження постаті Вацлава Гавела та суспільно-політичного життя Чехословаччини. *Література та культура Полісся. Історичні науки*. Ніжин, 2015. №79. С. 190-202.

² Мочарник І. «Театр абсурду» Вацлава Гавела. URL: <https://archive.chytomo.com/news/teatr-absurdu-vaclava-gavela>.

³ Підлущький О. Г. Вацлав Гавел: інтелектуал, який здолав Абсурдистан. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vatslav_gavel_intelektual,_yakiy_zdolav_absurdistan.html

⁴ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 159-184.

весни»), маніфест, до прикладу – «Дві тисячі слів....»¹ тощо. В них чітко прослідковуються настрої населення, причини їх невдоволення та намагання донести їх до уряду. Кажучи про дисидентський рух, то завдяки документу «Хартія 77» можемо також простежити основні цілі та задачі, що ті перед собою ставили, намагаючись йти на перемовини із Комуністичною партією Чехословаччини².

Надійним джерелом із вивчення діяльності та життєвого шляху Вацлава Гавела є його інтерв'ю. Одною із найбільш поширених серед дослідників біографії нонконформіста є публікація «Заочний допит. Розмова з Карелом Гвіждялою»³, де драматург надає відповіді на питання щодо свого світогляду, творчості та людей, котрі мали значний вплив на його життя. Однак в роботі також наявні інтерв'ю, що В. Гавел давав значно пізніше, до прикладу – організації «Радіо Свобода»⁴ 1999 р.

Мемуари, залучені до написання дипломної роботи, здебільшого представлені публікаціями емігрантів, змушеними через загрозу репресій покинути ЧССР після придушення «Празької весни» ЧССР: З. Млинаржа⁵, О. Шика⁶ та В. Пречана⁷. В них переважно надається протилежна оцінка періоду «нормалізації» та придушенню «Празької весни», тобто ці джерела дуже різняться із офіційною чехословацькою історіографією.

Таким чином, можемо підсумувати, що джерельна база дослідження є доволі різноманітною. Вона надає значну кількість інформації, дозволяє розглянути ряд історичних подій та виконати поставлені в дипломній роботі завдання.

¹ Две тысячи слов на взлете «Пражской весны». URL: <https://ruski.radio.cz/dve-tysyachi-slov-na-vzlete-prazhskoy-vesny-8157247>

² CHARTA 77: Dokumenty 1977—1989. URL: <http://www.csds.cz/cs/2166-DS/version/20/part/15/data/Charta%2077%20Dokumenty%201977-1989.pdf>

³ Гавел В. Заочный допрос. Разговор с Карелом Гвиждялой. Москва : Новости, 1991. 216 с.

⁴ Эксклюзивное интервью президента Чехии Вацлава Гавела Радио Свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/24198413.html>

⁵ Млынарж З. Мороз ударил из Кремля. Москва : Республика, 1992. 287 с.

⁶ Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность. Москва : Прогресс, 1991. 392 с.

⁷ Prečan V. V kradenem čase. Vyběr ze studii, zlánku a zvah z let 1973–1993. Brno : Doplněk, 1994. 620 s.

Головною метою дипломної роботи є проведення аналізу громадянської, політичної та творчої діяльності письменника-дисидента, а також їх взаємозв'язку. Задля досягнення цієї мети було поставлено наступні завдання:

- охарактеризувати історичний контекст, на тлі якого відбувалось становлення та еволюція особистості Вацлава Гавела у 1936-2011 рр.;
- опрацювати літературний доробок драматурга;
- розглянути його публіцистичну та епістолярну спадщину, зокрема відкриті листи до уряду ЧССР, котрі були створені за участю чеського нонконформіста;
- дослідити діяльність письменника на посаді Президента ЧСФР та Чеської Республіки й в останні роки життя.

Дипломна робота базується на кількох основоположних принципах, а саме: об'єктивності, історизму та всебічності, що дозволяє розглянути особистість Вацлава Гавела в різних вимірах, водночас не наділяючи цю історичну постать виключно негативними або позитивними рисами. При написанні роботи були використані такі методи: історико-аналітичний, історико-порівняльний й історико-генетичний. Окрім них, було залучено системний підхід. Обрані методи дозволили розглянути процес розвитку нонконформіста протягом всього його життєвого шляху, водночас прослідкувати взаємозв'язок між різними сферами діяльності драматурга та президента. Ба більше – завдяки обраним методам можна висвітлити більш глобальні перетворення на рівні всієї держави, котра з роками стала значно демократичнішою, а також охарактеризувати причини та події, які цьому передували. Таким чином, робота охоплює не лише біографію Вацлава Гавела, а й розкриває його внесок в демократизацію ЧССР/ЧСФР та подальший суспільний розвиток Чехії, президентом якої його було обрано.

Дослідження спирається на таку наукову дисципліну, як біографістика. На відміну від біографіки, біографістика є науковою дисципліною, що вивчає теорію, методологію та проблеми біографії. Водночас хотілось би звернути увагу на те, що біографія – це складний соціокультурний феномен, і робота не

могла бути б створена без звернень до таких наук, як політологія, психологія, соціологія, історична антропологія тощо. Всі вони допомагають багатогранно висвітлити людську особистість в контексті епохи, в якій та жила.

Розділ І.

Письменник-дисидент в умовах комуністичного режиму

За становленням кожної особистості стоїть значна кількість чинників: атмосфера в сім'ї, її статус у суспільстві, навколишнє оточення, політична та економічна ситуація в країні. З дитинства всі вищезазначені фактори залишають відбиток на характері людини, її майбутньому уявленні про світ та справедливість суспільного устрою. Не був винятком і Вацлав Гавел.

1.1. Становлення особистості: від дитинства до «Празької весни»

Майбутній президент народився в Празі 5 жовтня 1936 р. в заможній родині, що належала до чехословацької інтелігенції¹. Прадід Вацлава Гавела володів млином; тож надалі приналежність роду до чеської підприємницької еліти забезпечив дід майбутнього дисидента². Він отримав спеціальність інженера-будівельника та став одним з найвідоміших чеських архітекторів: найбільш значною роботою став зведений за його проектом залізобетонний архітектурний ансамбль «Люцерна» на Вацлавській площі, що й нині функціонує як торгово-розважальний комплекс³.

Його діти продовжили справу: батько Вацлава Гавела за американським зразком збудував квартал віл та ресторан на березі р. Влтава; а його брат, Мілош Гавел, зробив великий внесок в кіноіндустрію 1930-х років, створивши «Студію Баррандов»⁴. Надалі, вже після завершення Другої світової війни, виявиться, що він був єдиним в сім'ї, хто співпрацював із окупантами, за що був засуджений, а його родичі зазнали репресій⁵.

Мати майбутнього президента – Божена Вавричка – донька вихідця з незаможної родини. Однак дід Вацлава Гавела, Гуго Вавричка, був відомим

¹ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P.12.

² Шерлаимова, С.А. Вацлав Гавел в чешской мемуарной литературе и документалистике. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. 2018. С. 152.

³ Там само.

⁴ Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 4.

⁵ Шерлаимова, С.А. Вацлав Гавел в чешской мемуарной литературе и документалистике. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. 2018. С. 152.

журналістом, редактором «Нової газети», письменником, у довоєнній Чехії – послом в Австрії та Угорщині¹.

Завдяки найближчому колу спілкування майбутнього драматурга, він із самого дитинства був оточений діячами чеської культури: артистами, журналістами, письменниками, акторами тощо. Таким чином, можна припустити, що творчі персони, за якими В. Гавел спостерігав із дитинства, відіграли важливу роль у формуванні його світосприйняття. Ба більше – на політичні та соціальні погляди драматурга вплинула «атмосфера масариківського гуманізму», що панувала в його родині². Його виховували, дотримуючись демократичних поглядів, значну увагу приділяючи ліберальним цінностям³.

Суттєвим було політичне тло, особливо що стосується періоду 1939-1945 рр. На контрасті зі Словаччиною, котра завдяки домовленості з А. Гітлером набула подобу самостійності та суверенності 15 березня 1939 р.⁴, чеські землі ще до початку Другої світової війни були окуповані та включені до складу гітлерівської Німеччини під назвою «Протекторат Богемія та Моравія», тож ці території знаходились під абсолютним контролем німців⁵. Попри антинацистські настрої в суспільстві, більшість населення розуміла вимушеність дій тогочасного Президента другої Чехословацької республіки Еміля Гахи, котрий пішов на співробітництво із III Рейхом, хоча це й пригнічувало національно-патріотичні почуття чехів.

На початку війни окупанти намагалися діяти м'яко, без застосування сили, орієнтуючись на модель «soft power»⁶. Однак невдовзі будь-яку людину, котра чинила опір владі, почали відсилати до концентраційних таборів або

¹ Мочарник І. «Театр абсурду» Вацлава Гавела. URL: <http://archive.chytomo.com/news/teatr-absurduvaclava-gavela> (дата звернення: 11.10.2021).

² Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 160.

³ Мелешенко Т. В. Вацлав Гавел і його роль у державотворчих процесах Чехословаччини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2010. 13 с.

⁴ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. С. 366.

⁵ Там само. С. 346.

⁶ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. С. 346.

страчувати на місці, аби усунути противників нового режиму та настрашити всіх інших¹. Показовою є реакція нового уряду на антинацистські демонстрації, що відбулися 28 жовтня 1939 р. на честь річниці створення Чехословаччини в багатьох великих чеських містах, зокрема – в Брно, Празі та Кладно. Маніфестація завершилася розгоном демонстрантів, серед яких був Ян Оплетало – студент медичного факультету, котрий 11 листопада помер через отримані вогнепальні поранення. Його поховали 15 листопада 1939 р., і тоді це знову переросло в акцію протесту проти окупантів. Демонстрантів розігнали, а 17 листопада 1939 р. десятки студентів, що брали участь в маніфестації, було заарештовано, більше 1200 надіслано до концтаборів, дев'ять учасників було страчено через звинувачення у зв'язках із емігрантськими колами. Згодом було прийнято рішення про святкування в цю дату Дня студента, на честь загиблих через акцію протесту.

Родина Вацлава Гавела після початку воєнних дій на території Чехословаччини перебралася на батьківщину Гуго Ваврички – в Моравію, що значною мірою вплинуло на становлення особистості майбутнього дисидента. Хлопчик не мав обмежень в матеріальному достатку та в отриманні освіти, однак через це він відчував соціальну дистанцію між ним та однолітками. В. Гавел вважав статус та привілеї своєї родини скоріш за значний мінус, аніж за плюс, адже це створювало бар'єр для спілкування з однокласниками².

Почуття відчуження не зникло і після його вступу в школу у Подєбрадах в 1945 р. Це відбулося вже після травневих подій, коли радянські війська «визволили» Чехословаччину від нацистських окупантів³. Однак цей період, що дав надію чеському та словацькому народу на демократичні зміни, завершився організованим КПЧ заколотом, що розпочався з мітингу 20 лютого 1948 р. на Староміській площі в Празі та в багатьох інших районних центрах. Події 20-25 лютого увійшли в історіографію комуністичного періоду як «революція»,

¹ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 16-19.

² Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 160.

³ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 23.

«перемога комуністів над реакцією» та «Переможний Лютий», за аналогією із «Великим Жовтнем»¹; водночас в сучасній літературі вони визначаються як «комуністичний путч» або «комуністичний переворот»². Цей період характеризується прискореним процесом будівництва соціалізму за радянським зразком та стрімким зміцненням позицій Комуністичної партії на політичній арені, створенням нового уряду на чолі з Клементом Готвальдом³.

Після того, як до влади прийшов очільник КПЧ, в країні почалася хвиля репресій та масових «чисток»: насамперед це стосувалося католицької церкви, офіцерського корпусу, фактично всіх ланок державного апарату та культурної сфери⁴. Зокрема, знищувались публікації відомих чеських письменників, таких як Карел Чапек та Франц Кафка; а також ті роботи, в яких згадувались Томаш Масарик чи Едвард Бенеш – колишні Президенти Чехословаччини⁵.

Показово була створена Спілка письменників за радянським зразком, основним творчим напрямком якої став «соціалістичний реалізм»⁶. Для творів цього періоду характерне: піднесення Й. В. Сталіна та К. Готвальда, однотипність, позитивне забарвлення «нової людини» та «нової дійсності»⁷. Натомість авторів, що так чи інакше були небажаними (до прикладу, не були членами Комуністичної партії, або належали до однієї із фракцій КПЧ) звинувачували в колабораціонізмі.

Оскільки сім'я Гавелів належала до представників буржуазної еліти, їх також не оминули перетворення в країні. Згідно з політикою націоналізації в них було конфісковано все майно, а кожен з членів родини отримав клеймо «буржуазного елемента» та «класового ворога»⁸. Батько майбутнього

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 161.

² Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 2. 558 с. С. 66

³ Там само. С. 89

⁴ Там само. С. 95-100.

⁵ Szymkiewicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 31-32.

⁶ Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 6-7.

⁷ Там само.

⁸ Haughton T. Playwright, Prisoner and President: the Life of Vaclav Havel. URL: <http://creesbham.blogspot.co.uk/2015/01/playwright-prisoner-and-presidentlife.html> (дата звернення: 17.10.2021).

президента залишався на власних підприємствах лише в ролі консультанта, оскільки в минулому Комуністична партія проводила з'їзди у приміщенні кіноконцертної зали «Люцерна»¹. Безперечно, така політика комуністичної влади позначилась на подальшому житті Вацлава Гавела, адже це означало, що отримання ним вищої освіти унеможлиблювалося. Юнак намагався вступити на факультет кінематографії, однак йому було відмовлено, тож він зміг лише влаштуватися до вечірньої гімназії робітничої молоді². Паралельно майбутній президент підробляв у хімічній лабораторії Чеського вищого технічного училища, куди вступив в 1955 р., адже до омріяної Академії мистецтв його не приймали через соціальне походження³.

В цей період починається творча діяльність В. Гавела. Майбутній драматург активно цікавився філософією, мистецтвом та створював свої перші твори, котрі надалі так і не оприлюднив. Водночас навколо Вацлава почало формуватися об'єднання його однодумців, гурток «Тридцятьшостників»⁴. В нього входили однолітки дисидента, котрі на своїх зустрічах переважно обговорювали теми, що в тоталітарній державі були забороненими та піддавалися цензурі. В однойменному альманаху юнаки писали сатиричні та блюзнірські твори, навіть на таку небезпечну тему, як смерть генерального секретаря КПРС⁵.

Сталін помер 5 березня 1953 р.; після відвідування його похорону, 14 березня помер очільник Чехословаччини – К. Готвальд⁶. Ці події сприяли значним ліберальним змінам у суспільстві, що розпочалися в середині 1953 р. «Новий курс» був спрямований на пом'якшення режиму, певну демократизацію

¹ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 14.

² Шерлаимова, С.А. Вацлав Гавел в чешской мемуарной литературе и документалистике. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. 2018. С. 153.

³ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 161.

⁴ Мочарник І. “Театр абсурду” Вацлава Гавела. URL: <http://archive.chytomo.com/news/teatr-absurduvaclava-gavela> (дата звернення: 17.10.2021).

⁵ Там само.

⁶ Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 7.

суспільства¹. Про це також свідчить часткова «відлига» на «літературному фронті». До прикладу, журнал «Травень», який був створений Спілкою письменників 1955 р., став одним із перших, що після проголошеного курсу на десталінізацію почав менше залежати від влади². Проте «поезія буденного дня», котру мало поширювати видання, зазнала нищівної критики. До редакції надходили листи, де зазначалося, що журнал все ще доволі залежний від державної ідеології. В. Гавел був одним із авторів такого листа: він писав, що потрібно приділяти більше уваги розвитку мистецтва; натомість від редакційної колегії отримав запрошення на чергову конференцію письменників³. Молодий нонконформіст прийняв запрошення та восени 1956 р. на Активі молодих письменників виступив із промовою, що була спрямована не проти самого журналу: увага була зосереджена на придушенні альтернативного мистецтва та свободи творчості загалом⁴. Цей виступ можна вважати першим проявом його громадянської позиції; початком дисидентської діяльності.

Незабаром, після невдалої спроби в 1957 р. повторно вступити в Академію мистецтв, В. Гавел потрапив до лав Чехословацької народної армії на дійсну строкову службу, що тривала до 1959 р. Цей період життя майбутнього президента заслуговує окремої уваги, оскільки саме тоді починається його діяльність як драматурга. Вацлав, разом із учасниками гуртка художньої самодіяльності, та Карелом Бріндою – офіцером, який також цікавився літературою, поставив такі п'єси, як «Все життя попереду» та «Вересневі ночі»⁵. Власна п'єса, що мала сатиричний характер та висміювала армійський устрій, була сприйнята керівництвом вкрай категорично: названа

¹ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 40-41.

² Шерлаимова С. А. XX съезд КПСС и чешская литературная «оттепель». *Славянский альманах*. 2012. №2011. С. 297.

³ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 41.

⁴ Christensen, Andrew G. "Václav Havel". *The Literary Encyclopedia*. URL: https://www.researchgate.net/publication/326923229_Vaclav_Havel_-_The_Literary_Encyclopedia (дата звернення: 23.10.2021).

⁵ Rocamora C. *Acts of Courage*. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 22.

«антиармійською», а учасники вистави – елементами, що нехтують настановами Комуністичної партії¹.

Після завершення служби в армії В. Гавел остаточно вирішив пов'язати своє життя з драматургією. Для цього влаштувався в театр «АВС» робітником сцени, встигаючи водночас створювати власні п'єси. Серед них варто виокремити «Сімейний вечір» – перший авторський твір, в якому драматург починає використовувати прийоми, притаманні жанру абсурду, котрий він активно буде розвивати надалі².

Вацлав Гавел писав статті у театральні газети та журнали, до прикладу – «Культура 60»³. В цей період у ЧССР обертів набирають камерні театри, такі як «Ширма», «Семафор», «На балюстраді». Останній серед інтелігенції та місцевої молоді був найбільш популярним, тож в 1960 р. драматург-початківець починає в ньому працювати⁴. Варто зазначити, що починав він як помічник акторів, асистент режисера, тобто виконував допоміжну роботу. Значні зміни відбулися 1963 року, коли В. Гавел написав одну з найбільш відомих своїх п'єс – «Вечірку в саду», яка була поставлена за допомогою режисера театру Яна Гроссмана⁵.

Варто зазначити, що в театрі «На балюстраді» активно розвивався жанр абсурду паралельно із розвитком соцреалізму, однак «Вечірка в саду» користувалася значним успіхом, і на сьогодні вважається взірцевою роботою в цьому жанрі. Вистави за цим твором були поставлені на сценах Австрії, ФРН, Італії та Франції, проте найбільш вагомим є роль п'єси в розвитку В. Гавела як

¹ Symynkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 46.

² Naughton T. Playwright, Prisoner and President: the Life of Vaclav Havel. URL: <http://creesbham.blogspot.com/2015/01/playwright-prisoner-and-president-life.html> (дата звернення: 23.10.2021).

³ Шерлаимова, С.А. Вацлав Гавел в чешской мемуарной литературе и документалистике. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. 2018. С. 153.

⁴ Там само.

⁵ Шерлаимова С. А. XX съезд КПСС и чешская литературная «оттепель». *Славянский альманах*. 2012. №2011.». С. 302.

громадського діяча, що почав транслювати ліберальні настрої насамперед в чеське суспільство¹.

В своєму творі драматург акцентує увагу на абсурдності бюрократичного апарату, непохитній прихильності комуністичній владі, відсутності сенсового навантаження в багатьох соціалістичних виразах та гаслах тощо. Подібні проблеми В. Гавел разом зі своїми друзями також порушує в їхній спільній колекції типограм. Окрім тем кохання, війни, філософських питань, автор звертає увагу на політичні та соціальні проблеми суспільства².

В 1965 р. автор створив свою наступну п'єсу – «Меморандум», або «Сповідання»³. Цей твір варто виокремити серед інших насамперед через те, що увага читача зосереджується на основному інструменті дисидента, за допомогою якого той міг висловлювати свою громадянську позицію, – мові. У п'єсі з'являється «птідепе» – штучно створена мова, через яку головний герой зазнає багато проблем із бюрократичним апаратом. Зрозуміло, що В. Гавел знову проводить аналогію з комуністичним режимом в ЧССР, для якого теж були властиві ті ж самі нововведення: гасла, аббревіатури, складні синтаксичні конструкції тощо. «Птідепе» – мова незручна, «спотворена» партійною ідеологією. Вона зазнавала постійних нововведень, що врешті-решт призвело до її скасування та появи нової – «чорукор».

У 1965 р. Вацлав Гавел прийняв запрошення увійти до складу редакційної колегії журналу «Тварж» («Обличчя»), котрий заснували представники молодого покоління письменників⁴. Виданню вочевидь була властива нонконформістська позиція, однак у публікаціях питання політики майже не порушувались, що було спричинено бажанням авторів налагодити стосунки між представниками Комуністичної партії та «новою культурою»⁵. Проте поставлена мета не була досягнута: деякі випуски не проходили цензуру та

¹ Підлуцький О. Г. Вацлав Гавел: інтелектуал, який здолав Абсурдистан. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vatslav_gavel_intelektual_yakiy_zdolav_absurdistan.html (дата звернення: 27.10.2021).

² Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 57-59.

³ Гавел В. Трудно сосредоточиться : сборник пьес. Москва : Художественная литература, 1990. 415 с.

⁴ Symynkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 53-54.

⁵ Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 70.

залишалися невиданими¹, авторів статей та їх діяльність почали контролювати, що, вочевидь, не сприяло налагодженню відносин із КПЧ.

Вацлав Гавел, котрий входив до складу редколегії та був одним із авторів опублікованих статей, разом із іншими письменниками та критиками відстоював право на видавництво «Обличчя». На конференції Спілки письменників 1965 р. драматург вказував на необхідність відходу від соцреалізму та важливість поширення книг представників «нової культури». Дисидент також виступав за свободу самовираження та наголошував на згубному впливі цензури на творчу сферу².

Промова мала зворотній ефект: журнал припинив своє існування у 1967 р. під тиском Комуністичної партії. Попри це, «Обличчя» відновило діяльність під час «Празької весни», однак у червні 1969 р. нові випуски остаточно припинили публікуватися. Дослідник К. Рокамора вказує на іншу версію: нібито редактори самостійно вирішили припинити існування журналу, аби не підкорятися інтересам влади³. Так чи інакше, це певною мірою відображає не лише діяльність Вацлава Гавела, але й висвітлює настрої, що панували в творчих колах цього періоду.

Варто зазначити, що дисидент все ж зміг досягти однієї з найбільш важливих для нього цілей – отримати вищу освіту в празькій Академії мистецтв. В 1967 р. він отримав диплом про завершення заочного навчання на театральному факультеті⁴.

Водночас із цим Вацлав Гавел не полишав спроб порозумітися із комуністичною владою. У 1967 р. він знову виступив із промовою на з'їзді письменників, у якій зазначав негативний вплив цензури на культурну сферу в Чехословаччині⁵, запропонувавши перетворити Спілку письменників на об'єднання, яке б не залежало від Комуністичної партії. Після того, як його

¹ Tvar 7/69: <https://www.artforgood.cz/cs/dalsi-dila/tvar-769> (дата звернення: 27.10.2021).

² Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 70.

³ Там само.

⁴ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 58.

⁵ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 163.

пропозицію підтримав ряд діячів мистецтва (зокрема, І. Клім, П. Когоут, Л. Вацулік), їх було виключено з КПЧ, або ж винесено сувору догану. Вони також виступали із своїми промовами, однак В. Гавел поділяв не всі їх положення. Як він сам зазначав в інтерв'ю: «Деякі колеги... виступили з гарними радикальними, революційними зверненнями, за що пізніше були покарані. Але мені в їхніх виступах, які вступають у пряму ідеологічну конфронтацію з режимом, не подобалося те, що вони мали прийняти ідеологічну мову, щоб взагалі могли вступити до конфронтації... Мені здавалося, що треба говорити про конкретні речі, виступати з конкретними вимогами і не вплутуватися в ідеологічні конфлікти, в яких можна було лише програти. Тому я говорив про заборонених і ув'язнених письменників, про закриті журнали, я пропонував прийняти новий статут спілки письменників, який дозволяв би внутрішню свободу замість провідної ролі комуністичних партгруп»¹.

Попри те, що з'їзд 1967 р. став однією з передумов початку «Празької весни», були також інші причини для істотних змін. Насамперед, погіршення економічної ситуації в країні, через що восени прокотилася хвиля масових студентських протестів². Президент ЧССР А. Новотний почав втрачати підтримку та вирішив заручитися нею з боку СРСР. Л. І. Брежнев відвідав Чехословаччину у грудні 1967 р., однак сподівання А. Новотного той не виправдав. Він був відсторонений у січні 1968 р., після чого влада перейшла до рук очільника Словацької компартії Александра Дубчека та його однодумців, комуністів-реформаторів³.

Варто сказати, що «Празька весна» не дарма отримала відповідну назву. Для цього періоду характерна значна лібералізація країни, «потепління» у настроях суспільства, демонстрація незалежності Чехословаччини від СРСР.

¹ Вацлав Гавел и "Пражская весна". URL: <https://ruski.radio.cz/vaclav-gavel-i-prazhsкая-vesna-8592762> (дата звернення: 25.03.2022).

² Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 2. 558 с. С. 162-165.

³ Там само.

А. Дубчек та його соратники мали на меті створити «соціалізм із людським обличчям», інакшими словами – демократичний соціалізм.

Вацлав Гавел скептично ставився до можливості встановлення такого режиму, тож і активної участі в подіях не брав. Однак, скориставшись можливістю та послабленням цензури, він не полишав свою діяльність драматурга, оприлюднивши 1968 року два твори в жанрі абсурду, що відображали неспокій цього періоду: «Янгол-охоронець» та «Метелик на антені»¹. Ба більше: у березні 1968 р. Вацлав Гавел став очільником новоствореного «Кола незалежних письменників». Таким чином, він та його однодумці здобули право на існування самостійного об'єднання, яке не залежало від КПЧ, на відміну від Спілки письменників. Тож, пропозиція, яку висував нонконформіст ще в 1967 р., втілилася в реальність.

Окрім того, що драматург очолював «Коло незалежних письменників», він став одним із керівників «Клубу активних безпартійних», більшість учасників якого були представниками творчої та наукової інтелігенції². КАБ являв собою одне з багатьох нових опозиційних організацій, до яких, наприклад, слід також віднести «Клуб 231» – об'єднання людей, ув'язнених після 1948 р. за 231 статтею кримінального кодексу, а саме через вчинення «політичних злочинів».

Вацлав Гавел заохочував людей до утворення подібних об'єднань: наявність опозиції, що вільно могла висловлюватись, мала б стати показником демократичних змін. Про це він вказував у квітні 1968 р. у випуску газети «Літературні листи» в статті «На тему опозиції»³. Дисидент зазначав: «Якщо Комуністична партія не дозволить своєму сильному зовнішньому контролю розвиватися якомога швидше, вона не матиме гарантії, що через деякий час вона знову повільно не виродиться»⁴. Як альтернативу В. Гавел запропонував

¹ Rosamora C. *Acts of Courage*. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 79.

² Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 163.

³ Rosamora C. *Acts of Courage*. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 88.

⁴ Havel V. Na téma opozice. URL: <http://www.csds.cz/cs/g6/4719-DS.html> (дата звернення: 13.11.2021).

двопартійну систему, яка передбачала існування двох незалежних та рівноправних політичних сил. Така модель являла собою можливість для народу обрати котрийсь із варіантів, відповідно це дало б суспільству таку необхідну свободу вибору.

Дисидент також отримав можливість подорожувати. Насамперед В. Гавел вирішив вирушити до Нью-Йорку, де він побачив на сцені одного з театрів спектакль за його п'єсою «Меморандум»¹. У травні драматург відвідав Велику Британію та наприкінці червня повернувся до Праги².

27 червня 1968 р. одразу у чотирьох чеських газетах («Літературні листи», «Сільськогосподарські новини», «Праця» та «Молодий фронт») з'являється реформістський маніфест під назвою «Дві тисячі слів, звернених до робітників, селян, службовців, науковців, працівників мистецтва та інших»³. Його автором був журналіст Людвіг Вацулік, котрого виключили з Комуністичної партії після з'їзду письменників 1967 р., а серед 70 підписантів опинилися такі видатні чеські діячі, як П. Когоут, І. Рашка, О. Крейча тощо. Підпису В. Гавела під документом не опинилося лише через його відсутність в Чехословаччині, оскільки той перебував у закордонному відрядженні.

У маніфесті критикувалася КПЧ через те, що закони почали втрачати значення, в країні занепала економіка, народ перестав довіряти уряду, була введена цензура, і основну відповідальність за те, що відбувалося в країні, несуть ті, хто був частиною «неконтрольованої влади». Публікація була спрямована на підтримку політики, котру проводив А. Дубчек, а саме курсу на лібералізацію. У тексті присутні заклики до відновлення діяльності Національного фронту, проведення відкритих засідань національних комітетів і створення власних комітетів із захисту свободи слова, що свідчить про явні демократичні настрої Л. Вацуліка та підписантів маніфесту. Також журналіст

¹ Haughton T. Playwright, Prisoner and President: the Life of Vaclav Havel. URL: <http://creesbham.blogspot.com/2015/01/playwright-prisoner-and-president-life.html> (дата звернення: 14.11.2021).

² Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 88, 93.

³ Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem: https://web.archive.org/web/20060514200306/http://www.svedomi.cz/dokdoby/19680627_dvatisiceslov.htm (дата звернення: 14.11.2021).

вказав на готовність співпрацювати із урядом у разі іноземного втручання у розвиток Чехословаччини.

Варто зазначити, що автор «Двох тисяч слів...» та деякі з його підписантів мали змогу зустрітися з керівником КПЧ та особисто з ним подискутувати¹. На цій зустрічі також був присутній і В. Гавел, котрий вчергове вказав на те, що потрібно концентруватись не лише на подіях минулого, варто звертати увагу й на думку народу, настрої у суспільстві.

Однак критичні вислови стосовно «правлячих егоїстів, розважливих боягузів і людей з нечистою совістю»² не пройшли повз увагу радянської влади. Керівництво СРСР було занепокоєно новими демократичними реформами, активною опозиційною діяльністю, а також антирадянською демонстрацією, що відбулася 1 травня 1968 р. Через це лідери держав Варшавського договору влітку 1968 р. вирішили з допомогою збройної сили припинити демократичні зміни. 21 серпня 1968 р. війська країн ОВД, окрім Румунії та самої ЧСНР, увійшли на територію Чехословаччини. Операція «Дунай» мала значні наслідки для суспільства: зросла кількість емігрантів, більш ніж 100 чехів та словаків загинули в ході вторгнення, політичні лідери та державні діячі, що підтримували «Працьку весну», були заарештовані, серед них був і А. Дубчек. У серпні 1968 р. його транспортним літаком привезли до Москви разом із іншими керівниками ЧСНР для перемовин, що під тиском були змушені погодитися на вимоги, висунуті Л. І. Брежнєвим, та підписати Московський протокол, через що А. Дубчека та його оточення, а особливо Г. Гусака як головного колаборанта, неодноразово засуджував народ.

Говорячи про діяльність В. Гавела в період придушення «Працької весни», зазначимо, що він із своєю дружиною Ольгою в цей час перебував у м.

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 164.

² Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem: https://web.archive.org/web/20060514200306/http://www.svedomi.cz/dokdoby/19680627_dvatisiceslov.htm (дата звернення: 14.11.2021).

Ліберець¹. Разом із мешканцями міста, розташованого на півночі Богемії, вони чинили спротив радянським військам. Ліберечани із особливою впевненістю захищали радіостанцію, котра правдиво інформувала населення про режим окупації. 21-27 серпня Вацлав Гавел разом із дружиною Ольгою та актором Яном Тршиском щоденно коментував останні події та різко критикував політику уряду². Драматург також писав зухвалі промови для реформістського лідера районної Комуністичної партії³.

Таким чином, варто сказати, що дисидент пройшов значний шлях розвитку за повоєнний період. Враховуючи низку чинників, зокрема – соціальне походження, виховання, найближче оточення та події в країні, стає зрозумілою специфіка його творів та громадянської діяльності. Його негативне ставлення до Комуністичної партії та політики, яку та проводила, цілком зрозуміла: він зазнавав утисків з боку уряду, вбачав негативні наслідки на розвитку країни через цензуру та репресії. Саме через це драматург наголошував на цих чинниках як у своїх промовах, так і в публікаціях.

Важливе значення також мала «Празька весна», котра стала переламним моментом в історії ЧССР. Попри те, що майбутній президент не вбачав перспективи в «соціалізмі із людським обличчям», цей період дав йому свободу у творчій та політичній діяльності. Придушення ж «Празької весни» та припинення курсу на лібералізацію остаточно затвердило нонконформістські настрої Вацлава Гавела та позначилось на його подальшій участі в дисидентському русі.

1.2. Драматург у період «нормалізації»

В результаті проведення операції «Дунай» «Празька весна» була остаточно придушена, проте реакція на ці події в Чехословаччині була неоднозначною. Народ умовно розподілився на два табори: тих, хто засуджував вторгнення військ країн Варшавського договору на землі ЧССР, та тих, хто

¹ Symonkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 70.

² Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 15.

³ Там само.

підтримував такий хід подій¹. Вацлав Гавел став прибічником першого варіанту та активно виказував свою позицію. До прикладу, він дискутував із письменником Міланом Кундерою, що проходило у форматі публікування статей у таких відомих періодичних виданнях Чехословаччини, як «Лісти», «Тварж» та «Гість до дому»². У своїй першій роботі, опублікованій М. Кундерою у грудні 1968 р. під назвою «Чеська доля», вказувалось на велике значення «празької осені» для всієї країни. Автор не вбачав її небезпечних наслідків та серйозної загрози для суспільства, оскільки на той момент ще не відбулося посилення цензури. Також М. Кундера запропонував співгромадянам концепцію «чеської долі», котра передбачала, що «малий» народ постійно має відстоювати право на існування, та зберігати свою ідентичність шляхом створення власної державності³. Однак В. Гавел відкинув концепцію, вказавши на те, що народ сам може керувати своєю долею, достатньо перейняти форми політичного та соціального життя країн Заходу. Ба більше – нонконформіст знову відзначив важливість зберігання свободи в країні та дотримання людських прав у своєму есеї «Чеська доля?», опублікованому в лютневому випуску журналу «Тварж» 1969 р. Драматург писав: «Я не вірю в цей факт, і я думаю, що ми самі є натхненниками власної долі, ні виправдання егоїзму, ні географічне положення, ні посилення на нашу багатовікову долю балансування суверенітету та підкорення не звільнять нас від цього»⁴. Окрім того, В. Гавел зазначає, що свобода та законність – невід’ємні складові нормальної держави, і їх відновлення в країні – закономірний процес, незалежно від того є вона соціалістичною чи ні. На це М. Кундера відповів публікацією «Радикалізм та експібіціонізм» в журналі «Гість до хати», де згадувалось буржуазне походження опонента та засуджувався «моральний експібіціонізм» В. Гавела.

¹ Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 122.

² Kundera M. Český úděl. URL: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf (дата звернення: 16.11.2021).

³ Задорожнюк Э. Г. Милан Кундера, Вацлав Гавел и чешская доля. *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 2012. №7. С. 213.

⁴ Havel V. Český úděl? https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf (дата звернення: 16.11.2021).

Проте довго дискусія не тривала через державні перетворення, що відбувалися в Чехословаччині. Після відсторонення А. Дубчека від посади першого секретаря КПЧ у квітні 1969 р. через його «неспроможність боротися з антисоціалістичними елементами», її обійняв очільник Словацької компартії Густав Гусак. Його персону викликала багато суперечок, адже він довгий час вважався «неблагонадійним елементом» й відбував покарання у в'язниці у 1951-1960 роках через звинувачення у "буржуазному націоналізмі", проте його все ж було затверджено радянськими керівниками за відсутністю інших гідних кандидатур. Г. Гусак майже одразу почав проводити політику, спрямовану на посилення цензури, контроль над народом, придушення громадянських свобод¹.

Новий період «зачистки», коли через нову хвилю репресій було звільнено чи заарештовано низку вчених, письменників, художників та журналістів, увійшов в історіографію під терміном «нормалізація»². Серед них опинився і Вацлав Гавел, котрого позбавили можливості ставити у театрах Чехословаччини свої п'єси, а також друкуватися в офіційних виданнях. Оскільки в країні було чимало письменників, які негативно ставилися до режиму «нормалізації», в країні з'явилася альтернатива офіційній літературі – самвидавівська та емігрантська³. Хоча кількість екземплярів таких творів була незначною, проте цей феномен все ж сприяв розвитку такого напрямку в мистецтві. Часто-густо публікації висилалися за кордон, де здебільшого перекладалися іноземною мовою та після цього поширювалися в журналах; або ж, якщо це були п'єси, ставилися в театрах.

За рахунок таких надходжень з інших країн, котрі отримував В. Гавел, він не відчував безгрошів'я навіть після того, як був вимушений звільнитися з театру «На балюстраді» та влаштуватися працювати на завод. У червні 1969 р.

¹ Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 123-124.

² Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 165.

³ Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 125.

він виступив на черговому з'їзді письменників, де критично висловлювався на адресу комуністичної влади та заходів, які та проводила, а саме: закриття багатьох видань, заборони творів «неправильних» письменників, посилення цензури тощо¹. Проте цього разу підтримки Вацлав Гавел не отримав: опозиція перестала активно діяти через репресивні заходи з боку Комуністичної партії.

Тож, В. Гавел знову почав активно займатися творчою діяльністю. У 1970-1971 рр. він створює п'єсу «Змовники», в 1972-1976 рр. – «Жебрацьку оперу» та «Гірський готель», в 1975-1978 рр. світ побачив славнозвісний «ваньківський цикл» із трьох п'єс-одноактівок: «Аудієнція», «Вернісаж» та «Протест»². Проблема полягала в тому, що їх постановка на сценах театрів Чехословаччини унеможлиблювалося, як і публікація творів. Через це драматург почав зосереджуватися переважно на суспільній та політичній діяльності.

Насамперед він звернувся безпосередньо до Густава Гусака у відкритому листі 1975 р.³. У посланні автор зазначив, що в країні суспільством керує страх за своє існування та становище. Дійсно, через репресії в країні почалася соціальна криза, впоратись із якою Вацлав Гавел запропонував Президенту ЧССР. Чи ознайомився Г. Гусак із листом – невідомо, тому що його повернули нонконформісту, вчергове зазначивши, що він є «ворожим елементом»⁴. Попри невдалу спробу висловити свою позицію, В. Гавел і надалі намагався боротися із комуністичним режимом «нормалізації» у країні.

В 1976 р. учасників андеграундного рок-гурту «The Plastic People of the Universe» було заарештовано на незаконній підставі⁵. Конкретної причини для арешту не було, хлопців покарали лише за те, що вони були представниками альтернативного мистецтва. Незадоволені таким положенням люди, серед яких

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 165.

² Гавел В. Трудно сосредоточиться : сборник пьес. Москва : Художественная литература, 1990. 415 с.

³ Symonowicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 81-82.

⁴ Там само. P. 83.

⁵ Мочарник І. «Театр абсурду» Вацлава Гавела. URL: <https://archive.chytomo.com/news/teatr-absurdu-vaclava-gavela> (дата звернення: 18.11.2021).

був і Вацлав Гавел, об'єдналися в групу, що боролася не лише за свободу музикантів, а й взагалі за дотримання людських прав і свобод. Внаслідок цього захисники рок-гурту створили програмний документ, що став одним із перших масових проявів непокори режиму «нормалізації» та поклав початок антирежимному руху в Чехословаччині – «Хартію 77»¹.

Варто зазначити, що в 1975 р. ЧССР стала однією з 35 країн-підписантів Гельсінського заключного акту, а в 1976 р. в країні набрали чинності Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. В них порушувались питання прав та свобод людини, тож автори «Хартії 77», серед яких був і В. Гавел, спиралися на зазначені документи та вказували на важливість дотримання їх положень².

Таким чином, хартисти характеризували свою діяльність скоріше як правозахисну, а не як спрямовану проти існуючого режиму. Дисиденти спочатку взагалі позиціонували свій рух як «антиполітичний»: вони були налаштовані на конструктивний діалог та співпрацю із представниками уряду³. Однак ця теза є доволі суперечливою, оскільки зміни, котрих вони прагнули, було б неможливо здійснити без політичного втручання.

Влада відреагувала майже миттєво, розпочавши «антихартистський рух»⁴. Насамперед він був спрямований на арешт підписантів, однак їх число невпинно зростало: якщо в січні 1977 р. таких нараховувалось 242, то наприкінці 1977 р. ця кількість зросла до 800 осіб, більшість з яких була змушена емігрувати. Рух хартистів підтримували й за кордоном: текст документу було перекладено та розповсюджено у Франції, США, Великій Британії.

¹ Задорожнюк Э. Г. Хартия 77 и концепция «параллельного общества» в Чехословакии. *Новая и новейшая история*. 2008. №5. С. 84.

² Задорожнюк Э. А. Диссидентское движение в Чехословакии: ключевая идея и формы реализации. *Środkowoeuropejskie studia polityczne*. 2010. № 3. С. 48.

³ Там само. С. 51.

⁴ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 167.

Свою «антирадянську», «підривну» діяльність Вацлав Гавел не полишав навіть після арешту у січні 1977 р., що тривав 4 місяці. Попри відсутність конкретного звинувачення, дисидент до травня 1977 р. був позбавлений можливості контактувати з відвідувачами, зокрема з адвокатом. Наступний арешт відбувся незабаром – у жовтні 1977 р.; тоді через «замах на інтереси республіки» та «антиурядову» діяльність він провів в ув'язненні 14 місяців.

28 квітня 1978 р. дисидент стає одним із засновників організації, більш відомої під аббревіатурою VONS, – Комітету на захист незаконно переслідуваних¹. Об'єднання мало на меті боротися із свавіллям влади, порушенням людських прав, незаконними діями поліції. Діяльність організації мала зворотній ефект: уряд лише посилив контроль над її учасниками, зокрема – над Вацлавом Гавелом, що лишило його можливості відновити роботу як лідера хартистів.

Письменник вчергове висловлює своє невдоволення у 1978 р. в роботі «Сила безсильних». Автор насамперед наголошує на тому, що політична система у Чехії – не є «класичною» диктатурою, тож В. Гавел використовує термін «посттоталітарна система», хоча й сам не вважає його вдалим: «Цим «пост-» я зовсім не хочу сказати, що перед нами система, яка вже не є тоталітарною; навпаки, хочу підкреслити, що її тоталітаризм принципово інший, ніж у «класичних» тоталітарних диктатурах, із якими пов'язується у нашій свідомості поняття тоталітаризму...»². В. Гавел назвав панівну ідеологію «певним світом «ілюзій», що видається за дійсність». У «Силі безсильних» автор розмежовує поняття «дисидентство» та «опозиція», критиці також піддається «посттоталітарна» система із усіма її недоліками: цензурою, фальсифікацією даних, спотворенням дійсності тощо.

Запоруку стабільності системи він вбачав в тому, що влада не вимагала «сліпої» віри в уряд, вона прагнула виключно до толерантного ставлення і

¹ Там само.

² Гавел В. Сила бессильных. URL: <https://old.inliberty.ru/library/181-sila-bessilnyh> (дата звернення: 27.11.2021).

лояльності з боку громадян, та дотримання певних ритуалів¹. Зокрема, розповсюдження гасел в усіх сферах повсякденного життя, навіть на вітринах продуктових магазинів; показовою є історія про директора овочевого магазину, що на вітрині розмістив гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»².

Для життя в правді, за думкою В. Гавела, необхідно порушувати ритуали, запроваджені владою. Серед таких «порушників» автор виокремлює дисидентів, та надає їм чітку характеристику: люди інтелектуального складу, які не бояться публічного вираження нонконформістської позиції; сфера їх діяльності набуває політичного забарвлення та розповсюджується на теренах Заходу.

В 1978 р. майбутній дисидент підписав маніфест «100 років чеського соціалізму», оскільки сам певний час брав участь в кампанії за відродження чехословацької соціал-демократичної партії. Як зазначає Е. Г. Задорожнюк, драматург скоріше ратував за право партій на існування, аніж за ідею соціалізму³.

Відповідно, переслідування з боку влади не припинилося, тож 29 травня 1979 р. В. Гавела з іншими учасниками Комітету на захист незаконно переслідуваних було звинувачено за статтею «Підрив державного ладу республіки» та заарештовано⁴. Як і на початку режиму «нормалізації», драматургу запропонували залишити Чехословаччину та переїхати до США, проте він відмовився. 22 жовтня 1979 р. згідно з рішенням суду В. Гавел був ув'язнений на чотири роки. У в'язниці отримав серйозні проблеми зі здоров'ям, однак попри цей чинник, а також важку працю, він писав листи своїй дружині Ользі, які були зібрані та опубліковані 1983 р.⁵. Якщо в перших його посланнях він давав розпорядження дружині та розповідав про будні в

¹ Задорожнюк Э. А. Дисидентское движение в Чехословакии: ключевая идея и формы реализации. *Środkowoeuropejskie studia polityczne*. 2010. № 3. С. 60.

² Гавел В. Сила бессильных. URL: <https://old.inliberty.ru/library/181-sila-bessilnyh> (дата звернення: 27.11.2021).

³ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 14.

⁴ Symnkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 105.

⁵ Гавел В. Листи до Ольги / Пер. з чеської І. Мельниченка і Т. Окопної. Київ: Лаурус, 2015. 386 с.

тюрмі, то з часом в них почали порушуватися філософські питання: поняття відповідальності, самоформування «я» та абсурдності буття.

Попри сподівання Комуністичної партії, після закінчення терміну ув'язнення дисидент не припинив свою діяльність. У 1984 р. Вацлав Гавел написав «Largo Desolato» – нову «антирадянську» п'єсу, головний герой якої є дисидентом та інтелектуалом¹. У творі знову порушується тема страху, що панувала в суспільстві, та яка призвела до появи у персонажа нав'язливих думок і параної. Очевидною є алюзія на комуністичний режим, котрий призвів своєю політикою до таких наслідків в реальному житті населення Чехословаччини. У 1985 р. В. Гавел написав п'єсу «Спокуса», сюжет якої розвивається в інституті, директором якого є втілення Сатани². Усі представники керівництва, за аналогією із лідерами Комуністичної партії, є злом та нечистю – до такого висновку міг дійти читач та глядач.

Діяльність В. Гавела та чеського народу загалом різко активізувалася в 1987-1989 рр. У вересні 1987 р. драматург став членом редколегії самвидавівського періодичного видання «Лідове новини». У серпні 1988 р. на Вацлавській площі в Празі почалася низка акцій протесту: тисячі людей виходили на демонстрації проти режиму та уряду. З допомогою радянських військ повстання були придушені, а їх учасники – заарештовані, проте перші заворушення вже почали відбуватися та відображати настрої у суспільстві, в країні почалися зміни.

У жовтні 1988 р. дисидент підписав маніфест «Демократія для всіх» та став членом новоутвореного «Руху за громадянську свободу». Можна виокремити дві основні мети об'єднання: насамперед – правозахисну діяльність, дотримання людських прав та свобод в Чехословаччині; по-друге, виведення радянських військ з території країни. Уряд швидко відреагував на заснування об'єднання та вчергове заарештував його учасників. Поки В. Гавел разом із іншими членами угруповання був позбавлений волі, 28 жовтня 1988 р.,

¹ Havel V. Largo Desolato. URL: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2010/CZS34/11555494/lecture11/11d.Havel-Largo_Desolato.pdf?lang=en (дата звернення: 12.12.2021).

² Гавел В. Трудно сосредоточиться : сборник пьес. Москва : Художественная литература, 1990. 415 с.

в день святкування 70-ї річниці від дня заснування Чехословацької Республіки, на площі відбулася чергова антисистемна демонстрація, яка була придушена поліцією. У листопаді 1988 р. В. Гавела знову заарештували разом з іншими організаторами міжнародної конференції «Чехословаччина-88», котра була приурочена одразу кільком річницям національної історії та значенню держави у світовій історії загалом¹. Від початку симпозіуму дисидент перебував у в'язниці чотири дні.

Таким чином, у 1968-1988 рр. дисидентський рух, попри придушення урядом опозиції, набирав обертів, і не останню роль у цьому відіграв Вацлав Гавел. Не зважаючи на переслідування, ув'язнення та заборону творчої діяльності, драматург не полишав боротися з численними вадами прорадянського режиму та висловлювати свою позицію. В цей період стає особливо помітним взаємозв'язок між політичною та письменницькою сферами в його житті: за допомогою п'єс В. Гавел підкреслював негативний вплив заходів, які проводив уряд, на життя суспільства; водночас через свої публіцистичні роботи та іншу участь в дисидентській діяльності він зазнавав утисків з боку влади й вважався «ворожим елементом».

¹ Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

Розділ II.

Державна та політична діяльність після «Оксамитової революції»

Вацлав Гавел – та людина, котра кілька десятиліть поспіль боролася за людські права та свободи. Особливо помітно це стало під час придушення «Празької весни», після того – від початку заснування хартистського руху, однак завжди прояви непокори комуністичному уряду завершувались невдало: нонконформістів заарештовували, громадян переслідували, в країні панувала цензура. Тож справжні зміни відбулись лише 1989 року.

2.1. Президентство Вацлава Гавела

У січні 1989 р. опозиційні сили ЧССР організували демонстрацію – 20 років тому, в 1969 р., Ян Палах, студент філософського факультету, здійснив акт самоспалення на Вацлавській площі у Празі, протестуючи проти окупації Чехословаччини. Таким чином, тенденція антидержавних протестів, що розпочалася ще в серпні 1988 р., залишалася актуальною¹.

У червні 1989 р. опозиція підготувала «Декілька фраз» – петицію, що являла собою вимоги керівництву ЧССР стосовно демократизації країни, однак уряд не прагнув до перемовин². В листопаді 1989 р. відбулася студентська демонстрація в пам'ять про вбивство нацистами Яна Оплетала – празького студента, котрий 50 років до того загинув під час антифашистських заворушень. Акція протесту була чітко спланована, це можна зрозуміти навіть через прокладений маршрут – від району Альбертів до Вишеградського пагорбу, після чого демонстранти рушили до центру Праги³. Хоча мітинг був придушений спецпідрозділами Народної поліції та ДСБ⁴, ця подія призвела до

¹ Постников Н. Д. Бархатные революции в Польше, ГДР, Чехословакии. Хроника событий. С. 28.

² Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 169.

³ Постников Н. Д. Бархатные революции в Польше, ГДР, Чехословакии. Хроника событий. С. 28.

⁴ Мельниченко Б. Б. «Оксамитова революція» та процес законодавчого забезпечення становлення демократії в Чехословаччині (1989-1991). С. 461.

низки інших масових протестів проти уряду та режиму, і важливу роль у цьому відіграв В. Гавел.

18 листопада щодо подій висловилося опозиційна організація «Хартія 77»: вона закликала продовжувати тиснути на керівництво ЧССР задля діалогу з нонконформістами. 19 листопада 1989 р. В. Гавел разом із хартистами та комуністами-реформаторами часів «Празької весни» утворив «Громадянський форум», що складався з різноманітних опозиційних організацій, а серед його учасників були студенти, робітники, священники, лікарі тощо¹. Заснування такого угруповання було принципово новим в політиці, оскільки воно являло собою прояв «влади безвладних» – об'єднання без лідерів та з різною політичною орієнтацією².

20 листопада 1989 р. на Вацлавській площі відбулася масштабна демонстрація, котра наступного дня поширилась по всій Празі. Поліція не мала можливості придушити повстання через велику кількість його учасників, тож ситуація виходила з-під контролю, і уряд, попри спробу урегулювати становище в країні, 24 листопада на позачерговому Пленумі ЦК КПЧ був вимушений подати у відставку. Демонстрації не припинялися й надалі: 25 та 26 листопада 1989 р. на Летенському полі зібралося понад 700 тис. людей, котрі вимагали скасування положення про керівну роль КПЧ в Конституції та проведення виборів. Також 26 листопада була розповсюджена програма «Громадянського форуму» «Що ми хочемо», котра передбачала незворотні процеси перетворення країни на демократичну державу, та створення нової Конституції³. 29 листопада 1989 р. було виконано головну вимогу демонстрантів – Комуністична партія перестала бути керівною в ЧССР⁴. Незворотність революційного процесу також продемонстрували результати

¹ Там само. С. 462.

² Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 18.

³ Щербакова Ю. А. Чехословакия. Формирование новой политической системы (конец 80-х – начало 90-х гг.). *Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*. 2019. №3-4. С. 57.

⁴ Постников Н. Д. Бархатные революции в Польше, ГДР, Чехословакии. *Хроника событий*. С. 29.

наради, котра відбулася 4 грудня 1989 р. у Москві, на якій країни ОВД визнали операцію «Дунай» незаконною¹.

5 грудня 1989 р. під час наради «розширеного кризового штабу ГФ» від чеського дисидента Ладіслава Ліса вперше пролунала офіційна пропозиція висунути на посаду президента В. Гавела². За кілька днів підтримка кандидатури нонконформіста доповнилася важливою умовою: його обирали лише на півроку, до запланованих на червень 1990 р. вільних виборів³. Обійти їх драматургу допоміг його новий союзник – прем'єр Маріан Чалфа, котрий після неофіційної зустрічі 15 грудня допоміг амністувати В. Гавела, та наполіг на пришвидшенні виборів згідно з нормами старої Конституції. Він запевняв, що зможе переконати Федеральні збори проголосувати за дисидента, тож ситуація виявилася доволі абсурдною: «Громадянський форум» в цьому питанні наполягав на дотриманні порядків часів «нормалізації», а комуністичний парламент – на вільних виборах. Остаточо питання про проведення альтернативних виборів було закрито 20 грудня 1989 р. після пропозиції М. Чалфи від свого кабінету затвердити кандидатуру В. Гавела на пост президента⁴.

У драматурга було чимало опонентів: З. Млинарж, В. Комарек, Ч. Цесарж, та головним його конкурентом став А. Дубчек. Існує думка, що В. Гавел сприяв тому, щоб А. Дубчек відмовився від наміру балотуватися на пост президента, пообіцявши, що буде обіймати посаду не більш ніж півроку, однак факт існування такої домовленості є сумнівним. Отже, 29 грудня 1989 р. комуністичний парламент обрав Вацлава Гавела новим Президентом Чехословаччини⁵. Е. Г. Задорожнюк зазначає, що цей прихід до влади відбувся

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 170.

² Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 310 с.

³ Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

⁴ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 321 с.

⁵ Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 9.

фактично за старими комуністичними методами, але те, що саме драматург стане новим президентом, ніхто не піддавав сумніву¹.

Вже одразу після виборів В. Гавел усіяко намагався слідувати гуманістичним та демократичним традиціям та принципам Т. Г. Масарика. Насамперед, це стосувалося демонополізації влади та встановлення суспільного порядку². Необхідно було якнайшвидше ліквідувати тоталітарну систему, відновити парламентську демократію та здійснити перехід до ринкової економіки³.

Практично відразу після приходу до влади В. Гавел сформував нову правоохоронну систему, і це не дивно, адже захист людських прав та свобод був одним із основним напрямків дисидентського руху. 23 січня 1990 р. було ухвалено закон «Про політичні партії», котрий дав можливість не лише відновити діяльність раніше існуючих партій, але й утворити нові. У березні того ж року були ухвалені закони «Про об'єднання громадян», «Про право на зібрання», «Про право на петицію» та «Про внесення змін і доповнень до закону про періодичні друковані видання та інші засоби масової інформації», спрямовані на демократичний розвиток країни. Важливою подією також стало проведення вільних виборів, в результаті яких перемогли нові політичні сили, а саме «Громадянський форум» та «Громадськість проти насилля». Ряд істотних нововведень було закріплено схваленням Федеральними зборами Хартії основних прав і свобод, що відбулося 9 лютого 1991 р.⁴.

В країні спостерігалася значна лібералізація: цензура була скасована, люди могли вільно відвідувати інші країни, громадяни перестали зазнавати переслідувань, чехи і словаки на свій розсуд створювали політичні партії та товариства тощо. Жертв політичних репресій було реабілітовано, в Чехію

¹ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 19.

² Мелешенко Т. В. Вацлав Гавел і його роль у державотворчих процесах Чехословаччини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2010. 14 с.

³ Зашкільняк Л. А. Історія Центрально-Східної Європи : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 604-605.

⁴ Мельниченко Б. Б. «Оксамитова революція» та процес законодавчого забезпечення становлення демократії в Чехословаччині (1989-1991). С. 465.

повернулося чимало емігрантів. У жовтні 1991 р. був підписаний закон про «люстрації», згідно з яким колишнім функціонерам Комуністичної партії було заборонено обиратися на державні посади. Неодноразово закон піддавався критиці, не підтримала його й така міжнародна організація, як Рада Європи, проте президент його все ж підписав. У 1992 році закон розглядався в Конституційному суді, котрий містив лише окремі норми, які були дещо відкориговані, та виключив із люстрації деякі категорії людей, наприклад, «кандидатів для таємної співпраці», які, як правило, навіть не підозрювали про цей свій статус (таким кандидатом був сам Гавел)¹.

Зрушення відбулися і в культурному житті держави. Відбулася деідеологізація мистецтва, здійснилася переоцінка доробку письменників, художників тощо². Окрім того, на початку 1990-х рр. на сценах чеських театрів знову почали ставити відомі п'єси драматурга: «Аудієнцію», «Спокусу», «Ларго Десолато» та «Жебрацьку оперу», через що цей період К. Рокамора називає «Гавелманією»³.

Зміни відбувалися і на зовнішньополітичній арені. Важливим кроком до євроінтеграції стало утворення у лютому 1991 р. Вишеградської групи, до складу якої входила Польща, Чехословаччина та Угорщина, та учасники котрої прагнули до багатостороннього співробітництва⁴. Водночас відбулися ще дві важливі події: 1 липня 1991 р. був підписаний Празький протокол, котрий ознаменував завершення дії Варшавського договору; в 1991 р. Чехія також сприяла припиненню діяльності РЕВ.

Однак для початку президенства В. Гавела також характерні негативні риси, до прикладу – часткова втрата прихильності чеського народу через його регулярні подорожі закордон, зокрема – до Франції, Канади, Ісландії, Польщі,

¹ Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

² Зашкільняк Л. А. Історія Центрально-Східної Європи : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 605.

³ Rosamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 305.

⁴ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 174.

СРСР¹. Перший такий візит був до Німеччини із метою примирення з «історичним ворогом». Після цього в лютому 1990 р. він відвідав США вперше після «Празької весни», де мав змогу зустрітися із американським президентом Дж. Бушем². В лютому 1990 р. В. Гавел також прибув із візитом у Москву, де була укладена угода про виведення радянських військ з чеських земель. Між Президентом ЧСФР та М. Горбачовим була підписана декларація, котра зміцнила стосунки між державами. Варто зазначити, що не всі чехи вбачали в цих візитах виключно негативні наслідки. Дипломатичні відносини з вказаними країнами, а також взаємне відвідування Чехії видатними політичними діячами, серед яких – Маргарет Тетчер, Далай-лама та Папа римський, сприяло закріпленню високого статусу В. Гавела-правозахисника в суспільстві та налагодженню міждержавних стосунків зокрема³.

Невдовзі Чехії довелося зіштовхнутися з інфляцією, безробіттям та підвищенням цін⁴. Неоднозначно люди відреагували й на амністію, коли було звільнено 23 000 ув'язнених⁵. З 31 000 усіх арештантів звільнили всіх тих, хто був засуджений терміном на два роки, якщо злочин ненавмисний – терміном до трьох років. Ця подія спровокувала чимало безладдя у чеських в'язницях, а В. Гавела звинувачували в пришвидшеному зростанні злочинності в країні⁶. Власне, все це сприяло тому, що в 1992 р. президент був змушений піти у відставку. Ось як це прокоментував сам політичний лідер: «Я зважився на цей крок у зрілому роздумі, і мене призвела до нього впевненість, що зобов'язання, що впливають із присяги Чеської та Словацької Федеративної Республіки та її

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 173.

² Szymkiewicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. P. 160.

³ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 173.

⁴ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 174.

⁵ Tucker A. Václav, We Never Knew Ye. Grove Press. New York, 2014. V. 11, n. 3. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/10/11/vaclav-we-never-knew-ye/> (дата звернення: 06.04.2022).

⁶ Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

Конституції, я вже не зможу виконувати таким способом, який був би у згоді з моїми підвалинами, переконаннями та совістю»¹. Однак народ вірив В. Гавелу, котрий прагнув переходу до демократії, тож в 1993 р. він був обраний першим Президентом незалежної Чехії.

Самостійною держава стала невдовзі після «Оксамитової революції», адже в 1989 р. почав відбуватися процес, що в сучасну історіографію увійшов під назвою «Оксамитове розлучення» – розділ країни на незалежні Чехію та Словаччину. Як зазначає Е. Г. Задорожнюк, симпатії народу до президента саме в 1989-1993 рр. значно зменшились. Насамперед це пояснюється тим, що він не зміг припинити цей процес², хоча він сам був прихильником єдиної держави словаків та чехів³. Проте варто зазначити: велика заслуга, що цей розділ відбувся цивілізованим, мирним шляхом, а між країнами колишньої ЧССР зберіглися нормальні відносини, належить саме президентові.

«Розлучення» та етнічна напруга дійсно розпочалися ще в 1989 р., насамперед через бажання словаків мати власну суверенну державу. 29 березня 1990 р. країну було перейменовано на «Чехословацьку Федеративну Республіку» (ЧСФР), проігнорувавши вимогу словацьких діячів писати «Чехо-Словаччина» через дефіс, тим самим демонструючи рівність країн. Тож в 1992 р. процес розділу держави значно форсувався, особливо важливою подією стало схвалення Декларації про державний суверенітет Словаччини, що продемонструвало: перемовини між В. Клаусом та В. Мечіаром до конкретного результату не призвели. Отже, 25 листопада 1992 р. було прийнято закон, згідно з яким ЧСФР припиняла існувати від 1 січня 1993 р.

Після виборів президента в 1993 р. стали помітні зрушення, які відбулися у зовнішньополітичному житті країни. До прикладу, в 1993 р. між ЧР та Європейським Союзом була підписана «Європейська угода», котра започаткувала інтеграцію держави до ЄС. Також 1993 р. ООН прийняла Чеську

¹ Там само.

² Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 20.

³ Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 9.

Республіку без голосування до своїх лав як незалежну державу. Влітку того ж року в Празі був підписаний Договір про дружні відносини та співробітництво з Росією¹. В 1994 р. під час зустрічі Президента США із президентами країн Центральної Європи В. Гавел вперше висловив свої серйозні наміри стосовно вступу Чехії до НАТО, оскільки держава поділяє цінності організації: демократичні положення, мирне розв'язання суперечок та індивідуальну свободу. 10 березня 1994 р. був підписаний документ програми НАТО «Партнерство заради миру», що не гарантувала абсолютну безпеку Чехії, однак послугував імпульсом для розвитку інтеграції до Північноатлантичного альянсу. 26 квітня 1995 р. В. Гавелом та Л. Кучмою був підписаний Договір про дружні відносини та співробітництво, що мало важливе значення для взаємин Чехії та України. Таким чином, вже в перші роки існування незалежної Чехії економічні та політичні вектори держави помітно спрямовувалися в бік країн Заходу, а відносини зі східними партнерами будувалися на нових засадах.

Перетворення відбулися і в економічній сфері, важливе значення в яких мав прем'єр-міністр Вацлав Клаус. Одним із найважливіших проєктів стала «купонна приватизація», що мала сприяти переходу до ринкової економічної моделі. Основними цілями перетворень були: недоторканність приватної власності, зниження податків, захист громадянських прав та свобод, індивідуалізм тощо². Трансформація тривала декілька років, відбувалася в декілька етапів, та процес не давав нових інвестицій в промисловість. Акції перепродавались приватизаційним фондам, діяльність яких керував не завжди ефективний Фонд народного майна.

Зміни дозволили на перший час уникнути поширення безробіття, запобігти гіперінфляції та дестабілізації в соціальній сфері³. Станом на середину 1990-х рр. рівень безробіття в країні значно знизився, чеська крона стала конвертованою валютою, в 1995 р. Чеська Республіка увійшла до

¹ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 333 с.

² Там само.

³ Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття. Чеська Республіка в 90-х роках. URL: <https://uahistory.co/book/newest-history-of-central-european-balkan-countries-of-xx-century/116.php> (дата звернення: 06.04.2022).

престижної Організації економічного співробітництва і розвитку¹. Проведення ринкових реформ та налагодження економічних відносин з іншими країнами сприяло швидшому поданню офіційної заяви на вступ до Європейського Союзу у січні 1996 р.

У 1996-1997 рр. вчергове відбулися значні зміни в житті В. Гавела. Насамперед через політичну активність В. Клауса, котрий відтіснив на другий план президента, що почав втрачати популярність². Важливу роль у цих процесах відіграли й особисті фактори: його дружина, Ольга Гавлова, пішла з життя 27 січня 1996 р. Невдовзі важко захворів і сам В. Гавел, після чого переніс серйозну операцію на легенях. Все це відбувається на фоні загострення політичної ситуації в Чеській Республіці після виборів до Палати депутатів парламенту та до виборів у Сенат, коли було створено двопалатну парламентську систему³.

В цей час також починають з'являтися негативні тенденції в економічній сфері: у бізнес постійно вливався державний капітал, з'являлися «фінансові піраміди», в країні поширювалась корупція, ВВП невпинно скорочувалось, серед суспільства знову почало поширюватися невдоволення через стрімке зростання цін⁴. Таким чином, люди були розчаровані реформами та їх соціальними наслідками. Через це в 1997 р. президент взяв участь у поваленні уряду В. Клауса. Існує думка, що В. Гавел не був замішаний у цьому через поганий стан здоров'я, але це малоімовірно. У той час Іржі Румл, колишній хартист та дисидент, а станом на 1997 р. – міністр внутрішніх справ, не став би діяти без погодження з В. Гавелом, який, здавалося, був готовий до таких змін⁵. Тому І. Румл разом із міністром фінансів Чехії Іваном Пилипом звернулися до

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 175.

² Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 348 с.

³ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 175.

⁴ Tucker A. Václav, We Never Knew Ye. Grove Press. New York, 2014. V. 11, n. 3. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/10/11/vaclav-we-never-knew-ye/> (дата звернення: 22.03.2022)

⁵ Там само.

прем'єр-міністра, котрий на той момент перебував у Сараєво, із закликом залишити пост, оскільки авторитет уряду падав, в той час коли схильність В. Клауса до авторитаризму ставала все більш очевидною¹. Коли політик повернувся до Чехії, ситуація стала критичною, через що 30 листопада 1997 р. він був змушений подати у відставку.

Кризовий стан у країні та крах правої коаліції знову призвели до того, що авторитет президента зріс. 9 грудня 1997 р. В. Гавел під час «промови в Рудольфінумі» заявив про внутрішньополітичну кризу та економічну дисфункцію в Чехії. Президент назвав політичну практику правих «марксизмом навпаки» і неодноразово критично висловлювався в бік В. Клауса, хоч і не називав його ім'я. Через це політик зазнав чимало звинувачень, здебільшого його засуджували через те, що критика пролунала вже після падіння правих. В. Гавел також висловив свою лють щодо корупції у суспільному житті в знаменитій промові 1997 року й засудив тих, хто використовував свої політичні позиції та зв'язки в особистих цілях. Хоча багато чехів погоджувалися з цією думкою, значна частина населення все частіше вважала Гавела «ханжою та моралістом»². Груднева промова мала вплив і на результати президентських виборів, оскільки авторитет президента знову не можна було назвати безумовним.

Йозефу Тошовському, котрий на той момент обіймав посаду директора Національного банку, В. Гавел доручив сформувати новий уряд. Після дострокових парламентських виборів, на яких Громадянська демократична партія здобула 28% голосів, а Чеська соціал-демократична партія – 32,3%, президент доручив сформувати уряд очільнику останньої – Мілошу Земану. Тоді виник однопартійний уряд, а між ГДП та ЧСДП був підписаний «Толерантний пакт», котрий президент назвав «шляхом до тоталітаризму» через зобов'язання щодо підтримки соціал-демократами законопроектів, котрі

¹ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 347 с.

² Haughton T. Playwright, Prisoner and President: the Life of Vaclav Havel. URL: <http://creesbham.blogspot.co.uk/2015/01/playwright-prisoner-and-presidentlife.html> (дата звернення: 22.03.2022)

пропонуватиме ГДП, та незмінність стратегічного курсу реформ¹. Необхідність його підписання обумовлювалась складною політичною ситуацією, що склалася після виборів, а також потребою у збереженні стандартних механізмів парламентської демократії². В. Гавел вкрай негативно поставився до цього договору, оскільки він вважав, що це загрожуватиме засадам громадянського суспільства в країні та його політичній діяльності, тому що партії-партнери мали на меті обмежити повноваження президента.

В січні 1998 р. В. Гавел був переобраний на другий термін, здобувши перемогу з перевагою лише в один голос. Особливістю виборів стало те, що вперше вони відбулися відповідно до Конституції, тобто шляхом голосування Палати депутатів та Сенату. Оскільки до 1996 р. останній фактично не був сформований, в цій процедурі брала участь лише одна з палат чеського парламенту. Також варто зазначити, що на сьогодні ця процедура теж змінилася, оскільки в 2013 р. були проведені перші прямі вибори президента.

Новину про те, що В. Гавел повторно став президентом Чехії, позитивно сприйняла світова спільнота, що сприяло розвитку дипломатичних відносин із іншими країнами. 16 березня 1998 р. драматурга навіть було запрошено до Швейцарії виступити на засіданні 54-ї сесії Комісії ООН з прав людини. У своїй промові він зосереджував увагу на сутності прав та свобод, котрі має усвідомити кожний громадянин, оскільки забезпечити їх виключно шляхом підписання відповідних документів – неможливо³. Президент і сам не полишав громадську діяльність. У 1998 р. фонд, який заснувала друга дружина президента, об'єднався з Фондом Вацлава Гавела, і таким чином був створений

¹ Зашкільняк Л. А. Історія Центрально-Східної Європи : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 606.

² Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 355-356 с.

³ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 181.

Фонд Дагмар і Вацлава Гавлович VIZE 97, основною місією якого стали популяризація та підтримка культури, освіти та медицини¹.

До Північноатлантичного альянсу Чехія вступила 12 березня 1999 р. Варто зазначити, що явним проатлантистом президент був не завжди, недовгий час він наголошував на рівновіддаленості Чехії від двох військово-політичних блоків – ОВД і НАТО². Проте невдовзі В. Гавел змінив свою позицію, здебільшого завдяки порадам західних сусідів. Водночас чеський народ не був аж надто зацікавленим у вступі до альянсу, адже не вбачав зовнішньої небезпеки для демократії та вважав приєднання «дорогим задоволенням». Проте це не стало перешкодою для президента: він опублікував статтю «Шанс припинити війни та насилля» із аргументами, котрі слугували на користь вступу Чеської Республіки до НАТО, та мали переконати американських сенаторів проголосувати за приєднання країни до альянсу. Це спрацювало, оскільки три чверті сенаторів Конгресу США проголосували за входження Чехії до організації. Вацлав Гавел також зміг переконати і свій народ у необхідності таких перетворень, що стало зрозуміло з опитувань: наприкінці 1998 р. цю ідею підтримало вже 57% чехів³.

Таким чином, саме В. Гавел відіграв значну роль у вступі Чеської Республіки до організації в 1999 р. Того ж року президент підтримав військову операцію Північноатлантичного альянсу щодо націонал-соціалістичного режиму Слободана Мілошевича в Союзній Республіці Югославія. Бомбардування країни військами НАТО розпочалося 12 березня 1999 р. з метою припинення в Косові збройних дій та репресій стосовно албанців, фактично – геноциду, і В. Гавел аргументував правильність цих дій тим, що пріоритетними для альянсу є права людини, а не права держави⁴. Як він сам зазначав: «В інтервенції НАТО в Косово, я вважаю, є елемент, який ніхто не

¹ Новини Посольства Чеської Республіки в Україні. Помер Вацлав Гавел URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2005_11_03/x2011_11_21_1.html (дата звернення: 15.04.2022).

² Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел, Россия и НАТО. *Перспективы*. 2020. №4. С. 167.

³ Там само. 169-170.

⁴ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 21.

може заперечити: рейди, бомби не спровоковані матеріальним інтересом. Їх характер виключно гуманітарний: йдеться про принципи, права людини, яким віддається пріоритет, навіть переважає суверенітет держав. Саме це робить правомірним напад на Югославську Федерацію навіть без мандату Організації Об'єднаних Націй. Але, спираючись на свій особистий досвід, я також переконаний, що лише час дозволить нам об'єктивно оцінити те, що відбувається цими днями в Югославії, і наслідки для НАТО»¹. Однак, як зазначає І. Д. Беляєв, відома фраза «гуманітарні бомбардування» приписується драматургу дарма, оскільки належить вона Ріхарду Фалбру, котрий поєднав два різні фрагменти статті².

В останні роки президенства В. Гавел здебільшого намагався підтримувати свій стан здоров'я. Через це він переважно зосередив свою увагу на двох основних подіях міжнародного рівня, першим з них був офіційний візит в США, який відбувся невдовзі після терористичних актів 11 вересня 2001 р. Запрошення драматурга до країни було не лише жестом поваги як до президента, який скоро полишить свою посаду, але й жестом подяки за матеріальну та моральну підтримку Сполученим Штатам. Загалом, В. Гавел підтримував політику держави стосовно Іраку, оскільки вважав: «Злу потрібно протистояти з самого початку...»³. Не менш важливою подією наприкінці президенства став саміт держав-учасниць НАТО, що відбувся у листопаді 2002 р. в Празі. Тоді ж драматург підтримав розширення Північноатлантичного альянсу на східну та південно-східну частини Європи⁴.

Отже, президенство Вацлава Гавела, яке було одним із результатів «Оксамитової революції», стало періодом, насиченим змінами майже в усіх сферах життя чехів. Попри те, що авторитет колишнього дисидента декілька разів падав серед населення, всупереч численним проблемам в економічному

¹ Moi aussi je me sens albanais. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1999/04/29/moi-aussi-je-me-sens-albanais_3554258_1819218.html#:~:text=DANS%20l'intervention%20de%20l,provoqu%C3%A9s%20par%20un%20int%C3%A9r%C3%AAt%20mat%C3%A9riel (дата звернення: 25.03.2022)

² Беляєв І. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

³ Цит. за: Žantovský M. Havel: a life. New York : Grove Press, 2014. 490 p.

⁴ Беляєв І. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

секторі та незважаючи на проблеми особистого характеру, він зміг досягти значних результатів за 1989-2003 рр. Безумовно, це насамперед стосується головних задач, котрі він ставив перед собою: демократизацію суспільства, ліквідацію тоталітарної системи та встановлення суспільного порядку. Проте коли В. Гавел в 2003 р. пішов з посади президента після двох конституційних термінів, він вважав своїми найбільшими досягненнями саме розпуск Варшавського договору, вступ Чехії до НАТО та приєднання Чехії до Європейського Союзу, яке відбулося незабаром після того, як він склав повноваження, – взимку 2003 р.¹

2.2. Правозахисна та творча активність після 2003 р.

В 2003 р. влада у Чехії опинилася в руках Вацлава Клауса, що прийшов на зміну Вацлаву Гавелу. К. Рокамора у своїй праці влучно зазначає: «Він керував своєю країною політично, історично, морально та духовно»². Сам драматург у своєму останньому виступі на посаді президента проголошував: «Сьогодні, від всього серця, я хотів би подякувати всім вам, хто мені довіряв, симпатизував, підтримував. Розлучаюся з вами як президент. Залишаюся з вами як ваш співвітчизник»³.

Для В. Гавела 2003-2004 роки стали періодом отримання численних престижних нагород: Президентської медалі свободи, урядової премії Індії Махатми Ганді, Премії миру Сеулу, Ордену Масарика, Ордену білого лева та багатьох інших⁴. Його визнання відбувалося й іншим шляхом: оскільки В. Гавел-драматург залишався відомим чеським письменником, влітку 2003 р. в Чехії та США почали відбуватися читання творів колишнього дисидента.

Водночас екс-президент не одразу полишив політичну діяльність. Особливо активно В. Гавел виступав за поширення демократичних тенденцій в

¹ Tucker A. Václav, We Never Knew Ye. Grove Press. New York, 2014. V. 11, n. 3. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/10/11/vaclav-we-never-knew-ye/> (дата звернення: 25.03.2022)

² Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 329.

³ Цит. по: Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 182.

⁴ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 22.

Білорусі та Україні, а восени 2004 р. розкритикував російського лідера В. В. Путіна, звинувативши того у схильності до авторитаризму¹. В листопаді 2005 р. через наявну інформацію про тиск уряду на опозицію та контроль над ЗМІ, він звернувся до Президента Російської Федерації з відкритим листом, під яким також підписалися інші світові політики, серед яких – прем'єр-міністр Канади Кім Кемпбелл та прем'єр-міністр Румунії Петре Роман. У документі вказувалось: «Вважаємо своїм обов'язком донести до вас наші побоювання щодо стану прав і свобод людини у сучасній Росії... ми закликаємо уряд Росії і, насамперед, Вас особисто поважати міжнародно визнані демократичні стандарти та свободи особистості. Тільки в цьому випадку Російська Федерація може вважатися повноправним та надійним партнером демократичного світу»². Увага також акцентувалася на теракті в Беслані, котрим міг би скористатися В. Путін задля посилення своєї влади. Наступне звернення В. Гавела та інших активістів до російського президента в 2006 р. теж було присвячено критиці уряду через воєнні дії в Чечні та приховуванню дійсності від народу³.

В 2006-2008 рр. драматург чимало подорожував, та під час своїх промов часто звертався до «Хартії 77», брав участь у дискусіях про громадянське суспільство з правозахисниками, зокрема – російськими, виступав із доповідями. Найбільш відома з них відбулася 28 лютого 2008 р. в Бельгії та мала назву «П'ять зауважень з теми НАТО», і серед іншого В. Гавел знову звернув увагу на те, що «на території східніше тієї, яка знаходиться під захистом НАТО», формується новий тип диктатури. Цю думку письменник розвинув у березні 2008 р. в інтерв'ю «Народній газеті», де стверджував про небезпеку путінського режиму.

В. Гавел не полишав критикувати російський уряд протягом 2008-2010 рр. Особливу увагу він звертав на значні проблеми країни: цензуру, політичні переслідування та вбивства, приховування значної кількості інформації від

¹ Там само.

² Havel píše Putinovi, obává se o ruskou demokracii. URL: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/havel-pise-putinovi-obava-se-o-ruskou-demokracii-40108795> (дата звернення: 10.04.2022).

³ Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 23.

населення. В одному з інтерв'ю драматург також зазначив, що Європа мала б відмовитись від російського газу: «Народи, які відкинули радянський режим у 1989 р., не повинні поступитися Володимиру Путіну та Дмитру Медведєву, які намагаються розширити вплив Москви у Центральній та Східній Європі»¹. На жаль, ця думка залишається актуальною й на сьогодні.

Весь той час, який він обіймав найвищу посаду, драматург не полишав цікавитися театром та спостерігати за його розвитком². В 2007 р. світ побачив його новий твір «Відхід», роботу над якою він почав ще 1987 р.³ Головний герой твору у минулому – державний діяч, котрого після того, як він залишив пост, лишили майже всього, чим той дорожив: підтримки, привілеїв, домівки. Насправді, п'єса почасти є автобіографічною, оскільки экс-президент також намагався уникнути відчуття приреченості від життя минулим.

22 травня 2008 р. відбулася прем'єра спектаклю, що була поставлена під керівництвом Давіда Радока. Перед прем'єрою вистави у празькому театрі «Арха» Вацлав Гавел сказав, що у п'єсі порушена «тема короля Ліра» – вона розповідає про розпад миру та втрату впевненості, про те, як ті, хто всіляко поклонявся «сильному світу цього», в секунду перетворюються на зрадників, а ті, кому не довіряли, стають друзями⁴. Неодноразово автор звертається й до «Вишневого саду» – п'єси російського письменника А. П. Чехова.

Спектакль викликав у глядачів чимало емоцій та здогадок, зокрема про паралель між головним героєм твору та його опонентом й Вацлавом Гавелом і Вацлавом Клаусом⁵. Проте самої лише постанови в театрі В. Гавелу не вистачило, тож він вирішив дебютувати як кінорежисер⁶. 22 березня 2011 р. відбувся перший показ фільму, який, однак, зазнав чимало критики. Фільм

¹ Вацлав Гавел призвал Европу отказаться от российского газа. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1188520> (дата звернення: 14.04.2022).

² Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. Славяноведение. 2012. №5. С. 10.

³ Žantovský M. Havel: a life. New York : Grove Press, 2014. P. 511.

⁴ Каймаков А. Вацлав Гавел. Театр абсурдного времени. URL: <https://ruski.radio.cz/cheshskie-knigi-kotorye-vy-dolzny-znat-8509771/13>

⁵ Žantovský M. Havel: a life. New York : Grove Press, 2014. P. 512.

⁶ Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. Славяноведение. 2012. №5. С. 11.

називали або посереднім, або вкрай поганим. На В. Гавела було спрямовано шквал агресії та негативу, що швидко призвело до погіршення його стану здоров'я.

Після тривалої хвороби, 18 грудня 2011 р. Вацлав Гавел помер у м. Градечек, де здебільшого перебував останнім часом¹. Це стало великим потрясінням не лише для чеського народу, але й для всього демократичного світу. На вулиці вийшли тисячі людей, вони приходили до пам'ятника святого Вацлава та йшли запалювати свічки до Празького граду.

Після смерті колишнього президента від нього залишилася значна спадщина. Нині досі діє гуманітарний фонд VIZE 97. Як зазначають на офіційному сайті фонду, його робота спрямована на широкий спектр діяльності та інтересів. Основна увага приділяється культурній, соціальній, освітній та медичній діяльності. У своїх зусиллях і цілях – у дусі своєї назви – фонд орієнтується насамперед на майбутнє, не залишаючи, однак, поза увагою і деякі актуальні питання сьогодення².

На сьогодні все ще діє «Форум 2000» — програма, створена в 1996 р. В. Гавелом, Є. Візелем та Й. Сасакавою. «Форум 2000» складався з триденного щорічного міжнародного симпозіуму з глобалізації, початковою метою якого був розгляд основних питань, з якими стикається увесь світ на шляху до двадцять першого століття, зокрема — охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, розвитку науки, технологій, а також духовних цінностей, прав людини, освіти, мистецтва, культури та їх взаємозв'язків. До складу міжнародного форуму входило безліч відомих світових діячів: лауреати Нобелівської премії, глави держав, релігійні лідери, письменники, митці, філософи, колишні дисиденти. Серед таких варто виокремити: Далай-ламу,

¹ Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у Чехословаччині). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 182.

² Poslání VIZE 97. URL: <https://www.vize.cz/o-nas/poslani-vize-97/> (дата звернення: 16.04.2022).

Шимона Переса, Волю Сойінку, Пітера Гебріеля, Білла Клінтона та багатьох інших¹.

У день останнього прощання з драматургом польське місто Гданськ назвало нову міську вулицю ім'ям Вацлава Гавела. Поляки любили першого Президента незалежної Чехії, кожне його відвідування їхньої країни було для них великою подією.

За ініціативою директора Фера Фенича, за кілька місяців після смерті драматурга, виникла ідея перейменувати празький аеропорт Рузіне на аеропорт імені Вацлава Гавела. Ініціативу підтримала більшість чеського населення, а тодішній міністр транспорту Павло Добеш проштовхнув її в уряді. Акт про перейменування аеропорту 5 жовтня 2012 року в день 76-річчя від дня народження Вацлава Гавела став великою подією². У церемонії взяли участь провідні представники політичного, суспільного, ділового та культурного життя Чеської Республіки й послі іноземних держав, що діють у країні³. Проте варто зазначити, що нова назва аеропорту серед населення так і не прижилася.

У 2011 р. міністерство закордонних справ Чехії спільно з радіо «Свобода» запустили проєкт для молодих журналістів із колишнього СРСР – «Журналістська стипендія ім. Вацлава Гавела». Метою програми є підтримка плюралізму та незалежності ЗМІ у відповідних країнах походження журналістів й, таким чином, підтримка демократичних перетворень та прав людини загалом, за що і боровся нонконформіст протягом всього свого життя⁴.

З 2013 року шведський фонд «Хартії-77» та Бібліотека Вацлава Гавела за підтримки Парламентської асамблеї Ради Європи вручають премію Вацлава Гавела у галузі прав людини. Її лауреатами ставали білоруський політв'язень Алесь Біляцький, голова Московської Гельсінської групи Людмила Алексєєва,

¹ Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 328.

² Odkaz Václava Havla. URL : <https://www.vize.cz/vaclav-havel/odkaz-vaclava-havla/> (дата звернення: 16.04.2022).

³ Там само.

⁴ Call for applications - 2022 Vaclav Havel Journalism Fellowship for young journalists. URL: [https://www.mzv.cz/yerevan/en/culture_and_education/call_for_applications_2022_vaclav_havel.html#:~:text=V%C3%A1clav%20Havel%20Journalism%20Fellowship%20\(VHJF,%2C%20Ukraine\)%20or%20from%20Russia.](https://www.mzv.cz/yerevan/en/culture_and_education/call_for_applications_2022_vaclav_havel.html#:~:text=V%C3%A1clav%20Havel%20Journalism%20Fellowship%20(VHJF,%2C%20Ukraine)%20or%20from%20Russia.)

азербайджанський правозахисник Анар Мамедлі. Лауреат 2016 року, езидська активістка з Іраку Надя Мурад, активістка за права жінок Люджейн аль-Хазлюль¹, а в 2021 р. – білоруська опозиціонерка Марія Колеснікова².

Отже, останні роки життя Вацлава Гавела були сповнені активною творчою та правозахисною діяльністю. Попри те, що він вже полишив пост президента, він не припиняв ратувати за демократичні права та свободи людей усього світу. Колишній нонконформіст продовжував наголошувати на необхідності заборони цензури та політичних репресій, особливу увагу приділяючи ситуації в Російській Федерації. Окрім виступів, відкритих листів та промов, В. Гавел не полишив драматургію, що в комплексі залишило по собі значну спадщину, яка приносить користь людям і сьогодні.

¹ Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.

² 2021 Václav Havel Prize awarded to Belarusian human rights activist Maria Kalesnikava. URL: <https://pace.coe.int/en/news/8433/2021-vaclav-havel-prize-awarded-to-belarusian-human-rights-activist-maria-kalesnikava> (дата звернення: 25.04.2022).

Висновок

Дослідження життєвого шляху та діяльності Вацлава Гавела залишається актуальним у демократичному світі. Його ідеї продовжують лунаати не лише в країнах, де людська свобода є однією з найважливіших цінностей, але й в опозиційних колах держав, де досі панує цензура, політичні переслідування, культ особи тощо.

Суттєві перепони на життєвому шляху дисидента зустрічалися з самого дитинства. Спочатку це проявлялося у відчутній різниці між ним та однолітками, а згодом, після комуністичного перевороту в лютому 1948 р., у різкій зміні соціального статусу. Родина Гавелів та він сам вважалися ворожими елементами, що окрім конфіскації майна призвело до багатьох інших утисків, а одним із найбільш важливих виявилось право на вищу освіту. Тому не дивно, що в людини, котрій з дитинства прививали демократичні цінності та яка на собі відчула жорстокість комуністичного режиму, сформувався нонконформістський світогляд.

Вацлав з юних літ не боявся відстоювати свою політичну позицію, що можна зрозуміти зі створення групи однодумців – «Тридцятьшостників», де він разом з іншими учасниками спільноти критично висловлювався щодо прорадянського уряду. Алюзії на владу й іронічне зображення її представників стали характерними рисами його творчості ще в роки служби в армії. Саме тоді він почав брати безпосередню участь у постановці вистав, що викликали негативну реакцію у чехословацької «верхівки», та драматурга це не зупинило. В. Гавел продовжив роботу у відомому празькому камерному театрі «На балюстраді», де пройшов значний шлях від помічника режисера до автора всесвітньо відомих п'єс.

Більшість робіт драматурга користувалася значною популярністю серед чеського населення. Жанр абсурду є доволі специфічним, однак люди розуміли, що побачене та прочитане – це відображення реальної ситуації в країні. Таким

чином, «Вечірка в саду» та «Меморандум» стали відомими не лише в ЧССР, але й у Франції, США, Австрії та багатьох інших країнах.

Неодноразово В. Гавел висловлював свою громадянську позицію на з'їздах письменників та в статтях журналу «Тварж». Він виступав проти жорсткої цензури, бюрократичних утворень, недотримання людських прав загалом, що не подобалося правлячій партії та уряду. Таким чином, в 1960-х рр. очевидним стає взаємовплив діяльності нонконформіста та політичного контексту.

Особливі зрушення відбулися в 1968 р., під час «Празької весни». В Чехословаччині стало помітним значне пом'якшення режиму, лібералізація суспільства, відчуття свободи. Це дозволило В. Гавелу залишити рідну країну, відвідати США і Велику Британію, побачити на сценах закордонних театрів власні п'єси. Попри те, що під час самої «Празької весни» драматург тримався осторонь від соціально-політичних змін в країні, коли відбулася операція «Дунай», письменник-дисидент активно відстоював право на свободу разом з усім народом та чинив супротив радянським військам.

Після придушення «Празької весни» в ЧССР знову почалися негативні перетворення, що вплинуло на діяльність нонконформіста. Все більшу увагу він почав приділяти саме політичній сфері, а не творчій, оскільки лише завдяки написанням творів не міг досягти кардинальних змін. Його п'єси заборонялося друкувати та ставити на сценах театрів, втім зупинити В. Гавела-правозахисника комуністична влада все ж не змогла.

Дисидента заарештовували та утримували у в'язниці, його переслідували та спостерігали за діяльністю, та все ж 1970-1980-і рр. не пройшли даремно. Виступи зі сміливими промовами на з'їздах письменників, відкритий лист до Густава Гусака, участь у створенні «Хартії 77» та створення Комітету на захист незаконно переслідуваних – всі ці прояви непокори та невдоволення політикою КПЧ сприяли перетворенням у суспільстві. І вони дійсно відбулися.

«Оксамитова революція» 1989 р. кардинально змінила хід чеської історії, і В. Гавел із заснованим ним Громадянським форумом відіграв у цьому не

останню роль. Нонконформіст став одним із лідерів перевороту та опозиційного руху загалом, через що його популярність не лише як драматурга, але і як політика, значно зросла.

Президенство В. Гавела в ЧССР/ЧСФР та незалежній Чехії – значний період в історії держави. Перші його роки в ролі очільника країни були непростими, адже позначилась економічна нестабільність та «Оксамитове розлучення», однак колишньому дисидентові вдалося досягнути значних змін в сторону демократії. Припинились політичні переслідування, була скасована цензура, народ знову міг вільно відвідувати інші країни чи створювати нові партії та товариства, тож люди відчували свободу.

В. Гавел зробив все від нього залежне, аби Чехія вступила в НАТО та Європейський Союз. Президент приділяв значну увагу комунікаціям з лідерами інших демократичних країн і завжди намагався налагоджувати дипломатичні зв'язки. Його часті відвідини західноєвропейських держав та США, зустрічі із лідерами цих країн, є дуже показовими при характеристиці В. Гавела як політика.

Звісно, драматург припускався помилок. Спірною була його позиція щодо бомбардування Югославії, амністія на початку президентства, «промова в Рудольфінумі» та багато інших нюансів, котрі на деякий час підривали його авторитет не лише серед чеського населення, але й за кордонами Чехії. Втім, він залишався для багатьох лідером країни та обличчям демократії і викликає такі асоціації й сьогодні.

Після 2003 р., коли завершилося його президентство, Вацлав Гавел не полишав свою правозахисну діяльність, продовжуючи підписувати відкриті листи, критикуючи у своїх промовах обмеження людських прав і свобод, критично висловлюючись у бік урядів Білорусії та Росії. Вже на початку 2000-х рр. він називав той режим, що формувався та продовжує існувати на сьогодні в Російській Федерації, новою формою диктатури. В. Гавел закликав світову спільноту відмовитися від російського газу, а В. Путіна – поважати демократичні стандарти.

Драматург не полишив і творчу діяльність. В 2007 р. він завершив написання п'єси «Відхід», за якою було знято фільм, де В. Гавел дебютував як режисер. Ця робота – ще один показник того, наскільки політика впливала на його творчість.

Після смерті від колишнього президента залишився чималий спадок. Досі діють фонди В. Гавела, його твори залишаються актуальними, як і думки та ідеї. Отже, пройшовши значний шлях, Вацлав Гавел залишив помітний слід не лише в чеській, але й у світовій історії.

Список джерел та літератури:

1. Гавел В. Заочный допрос. Разговор с Карелом Гвиждялой. Москва : Новости, 1991. 216 с.
2. [Гавел В.](#) Листи до Ольги / Пер. з чеської І. Мельниченка і Т. Окопної. Київ: Лаурус, 2015. 386 с.
3. Гавел В. Сила бессильных. URL: <https://old.inliberty.ru/library/181-sila-bessilnyh>
4. Гавел В. Трудно сосредоточиться : сборник пьес. Москва : Художественная литература, 1990. 415 с.
5. Интервью экс-президента Чехии и Чехословакии Вацлава Гавела Чешскому телевидению. URL: <https://ruski.radio.cz/vaclav-gavel-i-prazhskaaya-vesna-8592762>
6. [Млынарж З.](#) Мороз ударил из Кремля. Москва : Республика, 1992. 287 с.
7. [Шик О.](#) Весеннее возрождение – иллюзии и действительность. Москва : Прогресс, 1991. 392 с.
8. Эксклюзивное интервью президента Чехии Вацлава Гавела Радио Свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/24198413.html>
9. CHARTA 77: Dokumenty 1977—1989. URL: <http://www.csds.cz/cs/2166-DS/version/20/part/15/data/Charta%2077%20Dokumenty%201977-1989.pdf>
10. [Havel píše Putinovi, obává se o ruskou demokracii.](#) URL: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/havel-pise-putinovi-obava-se-o-ruskou-demokracii-40108795>.
11. Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem:
https://web.archive.org/web/20060514200306/http://www.svedomi.cz/dokdo/by/19680627_dvatisiceslov.htm)
12. Havel V. Český úděl? URL: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf

13. Havel V. Largo Desolato. URL: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2010/CZS34/11555494/lecture11/11d.Havel-Largo_Desolato.pdf?lang=en
14. Havel V. Na téma opozice. URL: <http://www.csds.cz/cs/g6/4719-DS.html>
15. Kundera M. Český úděl. URL: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf
16. Moi aussi je me sens albanais. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1999/04/29/moi-aussi-je-me-sens-albanais_3554258_1819218.html#:~:text=DANS%20l'intervention%20de%20l,provoqu%C3%A9s%20par%20un%20int%C3%A9r%C3%AAt%20mat%C3%A9riel.
17. Prečan V. V kradenem čase. Vyběr ze studii, zlánku a zvah z let 1973–1993. Brno : Doplněk, 1994. 620 s.
18. Tvar 7/69: <https://www.artforgood.cz/cs/dalsi-dila/tvar-769>
19. Беляев И. Д. Вацлав Гавел: Жизнь в истории. Москва : Новое литературное обозрение, 2020. 472 с.
20. Вацлав Гавел призвал Европу отказаться от российского газа. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1188520>
21. Ведерников М. В. Особенности политической трансформации в постсоциалистических Чехии и Словакии. *Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*. 2020, №2, с. 24-37.
22. Ведерников М. В. Соотношение внешних и внутренних факторов в реализации политических проектов Чехословакии. *Современная Европа*. 2018. № 7. С. 47–60
23. Ведерников М. В. Трансформация советско-чехословацких отношений после «бархатной революции» (1989-1991). *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2018. № 3. С. 9–17
24. Віднянський С. В. Вацлав Гавел: символ демократичних змін у Центрально-Східній Європі (до 30-річчя «Оксамитової революції» у

- Чехословакии). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. №2 (8). С. 159-184.
25. Жиряков И. Г., Барабанов М. В. «Бархатные революции» в социалистических восточноевропейских странах: общее и особенное. *Локус: люди, общество, культуры, смыслы*. 2016. №1. С. 46-56.
26. Задорожнюк Э. Г. 25-летняя эволюция революций нового типа: от «бархатной» (1989 г.) к перманентной украинской (2013–2015 гг.). *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 2015. №1. С. 157-176.
27. Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел, Россия и НАТО. *Перспективы*. 2020. №4. С. 166-180.
28. Задорожнюк Э. Г. Вацлав Гавел: портрет в интерьере исторической эпохи. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 13-29.
29. Задорожнюк Э. Г. Диссидентское движение в Чехословакии: ключевая идея и формы реализации. *Środkowoeuropejskie studia polityczne*. 2010. № 3. С. 47-77.
30. Задорожнюк Э. Г. Исторические пути и историографические перепутья: политическая биография В. Гавела и динамика ее интерпретаций. *Славяне и Россия: исторический контекст и проблемы историографии*. 2015. С. 355-379.
31. Задорожнюк Э. Г. Милан Кундера, Вацлав Гавел и чешская доля. *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 2012. №7. С. 212-225.
32. Задорожнюк Э. Г. От крушения Пражской весны к триумфу "бархатной" революции. Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 — ноябрь 1989 г.) : монография. Москва : "Индрик", 2008. 440 с.
33. Задорожнюк Э. Г. Путь к "бархатной" революции: противостояние "властных" и "безвластных" в Чехословакии. *Славяноведение*. 2002. №3. С. 59-82.
34. Задорожнюк Э. Г. Хартия 77 и концепция «параллельного общества» в Чехословакии. *Новая и новейшая история*. 2008. №5. С. 84-98.

35. Задорожнюк Э. Г. Чешско-словацкие отношения: от "режима нормализации" 1969 года к "бархатной" революции 1989 года. *Новая и новейшая история*. 2005. №6. С. 15-34.
36. Зашкільняк Л. А. Історія Центрально-Східної Європи : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 660 с.
37. Ильинова К. Г. «Бархатные революции» как политические технологии: зарубежный опыт. *Проблемы постсоветского пространства*. 2014. №1. С. 98-108.
38. История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. *XX век в документах и исследованиях*. Москва: «Наука», 2007. 397 с.
39. Каймаков А. Вацлав Гавел. Театр абсурдного времени. URL: <https://ruski.radio.cz/cheshskie-knigi-kotorye-vy-dolzny-znat-8509771/13>
40. Коровицына Н. В. Самая "бархатная революция": "чешский человек" на фоне общественных перемен. *Славяноведение*. Москва, 2002. №3. С. 16-26.
41. Мелещенко Т. В. Вацлав Гавел і його роль у державотворчих процесах Чехословаччини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2010. 22 с.
42. Мелещенко Т. В. Історіографічні дослідження постаті Вацлава Гавела та суспільно-політичного життя Чехословаччини. *Література та культура Полісся*. 2015. №79. С. 190-202.
43. Мельниченко Б. Б. «Оксамитова революція» та процес законодавчого забезпечення становлення демократії в Чехословаччині (1989-1991). *Актуальні проблеми політики*. 2009. №38. С.460-466.
44. Мочарник І. «Театр абсурду» Вацлава Гавела. URL: <https://archive.chytomo.com/news/teatr-absurdu-vaclava-gavela>.
45. Новини Посольства Чеської Республіки в Україні. Помер Вацлав Гавел URL: https://www.mzv.cz/kiev/uk/x2005_11_03/x2011_11_21_1.html

46. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. Чеська Республіка в 90-х роках. URL: <https://uahistory.co/book/newest-history-of-central-european-balkan-countries-of-xx-century/116.php>
47. Петрусек М. Интеллектуалы и власть: заметки социолога о роли в «бархатной» революции в Чехословакии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*. 2011. №2. С. 44-55.
48. Підлуцький О. Г. Вацлав Гавел: інтелектуал, який здолав Абсурдистан. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vatslav_gavel_intelektual,_ya_kiy_zdolav_absurdistan.html
49. Постников Н. Д. Бархатные революции в Польше, ГДР, Чехословакии. Хроника событий. *Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса*. 2010. №3. С. 21-29.
50. Примаченко Я., Минаков М. Бархатные революции 1989: затянувшийся конец истории? *Идеология и политика*. 2019. С. 4-10.
51. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / Володимир Тисменяну. Київ : Мегатайп, 2003. 320 с.
52. Чехия и Словакия в ХХ веке: очерки истории: в 2 т. / Москва: Наука, 2005. Т. 1. 453 с. Т. 2. 558 с.
53. Шерлаимова С. А. Вацлав Гавел: драматург – дисидент – президент – драматург. *Славяноведение*. 2012. №5. С. 3-12.
54. Шерлаимова С. А. Литература «Пражской весны»: до и после : монография. Москва : ИСЛРАН, 2002. С. 195.
55. Шерлаимова С. А. XX съезд КПСС и чешская литературная «оттепель». *Славянский альманах*. 2012. №2011. С. 294-305.
56. Шерлаимова, С.А. Вацлав Гавел в чешской мемуарной литературе и документалистике. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. 2018. С. 151-166.

57. Щербакова Ю. А. Чехословакия. Формирование новой политической системы (конец 80-х – начало 90-х гг.). *Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*. 2019. №3-4. С. 51-65.
58. Эш Т. Г. 1989 год и перспективы «бархатных революций». *Pro et Contra*. 2009. С. 124–125
59. 2021 Václav Havel Prize awarded to Belarusian human rights activist Maria Kalesnikava. URL: <https://pace.coe.int/en/news/8433/2021-vaclav-havel-prize-awarded-to-belarusian-human-rights-activist-maria-kalesnikava>
60. Barton D. Titanic Violence: Vaclav Havel and the Dangers of Ideological Thinking. *Spring: A Journal of Archetype and Culture*. 2009. V. 81. P. 129-141.
61. Christensen, Andrew G. "Václav Havel". The Literary Encyclopedia. URL:https://www.researchgate.net/publication/326923229_Vaclav_Havel_-_The_Literary_Encyclopedia
62. Day B. Vaclav Havel in England. *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*. 1988. №7. P. 385-398.
63. Haughton T. Playwright, Prisoner and President: the Life of Vaclav Havel. URL: <http://creesbham.blogspot.co.uk/2015/01/playwright-prisoner-and-presidentlife.html>.
64. Havel píše Putinovi, obává se o ruskou demokracii. URL: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/havel-pise-putinovi-obava-se-o-ruskou-demokracii-40108795>
65. Keane J. Václav Havel: A Political Tragedy in Six Acts. New York: Basic Books, 2000. P. 544.
66. Kriseová E. Václav Havel. Trans. Caleb Crain. New York: St. Martin's Press, 1993. P. 297.
67. Mendonça K. Absurdity, sense and politics in the theatre of Václav Havel: a reading of Garden Party and Leaving. *Revista Moringa - Artes do Espetáculo*. João Pessoa, 2017. V. 8 n. 2. P. 81-94.

68. Odkaz Václava Havla. URL : <https://www.vize.cz/vaclav-havel/odkaz-vaclava-havla/>
69. Ost D. The Sham, and the Damage, of «Living in Truth». *East European Politics and Societies and Cultures*. Newbury Park, California, 2018. V. 32 n. 2. P. 301-309.
70. Poslání VIZE 97. URL: <https://www.vize.cz/o-nas/poslani-vize-97/>
71. Rocamora C. Acts of Courage. New York: Smith & Kraus, 2004. P. 512.
72. Symynkywicz J. Václav Havel and the Velvet Revolution. Parsippany, New Jersey: Dillon Press, 1995. P. 184.
73. Tucker A. Václav, We Never Knew Ye. Grove Press. New York, 2014. V. 11, n. 3. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/10/11/vaclav-we-never-knew-ye/>
74. West T. Destiny as Alibi: Milan Kundera, Václav Havel and the ‘Czech Question’ after 1968. *The Slavonic and East European Review*. London, 2009. V. 87, n. 3. P. 401-428.
75. Žantovský M. Havel: a life. New York : Grove Press, 2014. 543 p.

Резюме

Сухорукова Ю. В. Вацлав Гавел (1936-2011 рр.): драматург, дисидент, президент. Дипломна робота присвячена комплексному дослідженню особистості та діяльності Вацлава Гавела – видатного політичного лідера, правозахисника та драматурга. У хронологічній послідовності розкривається становлення та розвиток дисидента, його життєвий шлях від народження до останніх років життя. Також в роботі відображається взаємозв'язок між політичним тлом тоталітарної Чехословаччини та сатиричними п'єсами письменника, оскільки значна частина дослідження належить безпосередньо творчій діяльності В. Гавела. Окрема увага приділяється участі дисидента в подіях «Празької весни», хартистському русі, «Оксамитовій революції»; та президентству чеського лідера, його ролі в демократичних перетвореннях держави, налагодженню зовнішньополітичних стосунків.

Ключові слова: Вацлав Гавел, Чехословаччина, Чеська Республіка, «Празька весна», «Оксамитова революція».

Sukhorukova Yu. Vaclav Havel (1936–2011): playwright, dissident, president. Thesis is devoted to a comprehensive study of the personality and work of Vaclav Havel - a prominent political leader, human rights activist and playwright. At the chronological sequence reveals the formation and development of the dissident, his life from birth to the last years of life. The work also reflects the relationship between the political background of totalitarian Czechoslovakia and satirical plays by the writer, as much of the research belongs directly to the creative work of V. Havel. Special attention is paid to the dissident's participation in the events of the Prague Spring, the Charter Movement, and the Velvet Revolution; and the presidency of the Czech leader, his role in the democratic transformation of the country, the establishment of foreign relations.

Keywords: Vaclav Havel, Czechoslovakia, Czech Republic, Prague Spring, Velvet Revolution.